מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · חידושי הרד״ל

# חידושי הרד״ל על שיר השירים רבה

רבי דוד לוריא

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# חידושי הרד״ל על שיר השירים רבה

רבי דוד לוריא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חידושי-הרדל-על-שיר-השירים-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161024 של הספרייה.

# תוכן העניינים


**פרשה א** ..... 5
פרק א ..... 5
פרק ב ..... 8
פרק ג ..... 11
פרק ד ..... 12
פרק ה ..... 14
פרק ו ..... 15
פרק ז ..... 15
פרק ח ..... 16
פרק ט ..... 16
פרק י ..... 17
פרק יא ..... 17
פרק יב ..... 17
פרק יג ..... 18
פרק יד ..... 18
פרק טו ..... 19
פרק טז ..... 20
פרק יז ..... 21
**פרשה ב** ..... 21
פרק א ..... 21
פרק ב ..... 21
פרק ג ..... 21
פרק ד ..... 22
פרק ה ..... 22
פרק ו ..... 23
פרק ז ..... 23
פרק ח ..... 23
פרק ט ..... 24
פרק יא ..... 24
פרק יג ..... 24
פרק יד ..... 24
פרק טו ..... 25
פרק טז ..... 25
פרק יז ..... 26
**פרשה ג** ..... 26
פרק א ..... 26
פרק ג ..... 26
פרק ד ..... 26
פרק ו ..... 29
פרק ז ..... 30
פרק י ..... 31
פרק יא ..... 32
**פרשה ד** ..... 33
פרק א ..... 33
פרק ד ..... 34
פרק ה ..... 35
פרק ו ..... 36
פרק ז ..... 36
פרק ח ..... 36
פרק ט ..... 37
פרק י ..... 37
פרק יא ..... 37
פרק יב ..... 38
פרק יד ..... 39
פרק טו ..... 40
**פרשה ה** ..... 40
פרק א ..... 40
פרק ב ..... 40
פרק ג ..... 41
פרק ה ..... 41
פרק ו ..... 41
פרק ז ..... 41

פרק ט ..... 41
פרק יא ..... 41
פרק יב ..... 41
פרק יג ..... 42
פרק יד ..... 42
פרק טז ..... 42
**פרשה ו** ..... 43
פרק א ..... 43
פרק ב ..... 43
פרק ד ..... 43
פרק ה ..... 44
פרק ח ..... 44
פרק ט ..... 45
פרק י ..... 45
פרק יא ..... 45
**פרשה ז** ..... 46
פרק א ..... 46
פרק ב ..... 46
פרק ג ..... 47
פרק ה ..... 47
פרק ז ..... 48
פרק ח ..... 48
פרק ט ..... 49
פרק י ..... 50
פרק יא ..... 50
פרק יב ..... 51
פרק יג ..... 51
פרק יד ..... 51
**פרשה ח** ..... 51
פרק א ..... 51
פרק ב ..... 51
פרק ה ..... 52
פרק ו ..... 52
פרק ז ..... 53
פרק ח ..... 53
פרק ט ..... 53
פרק י ..... 54
פרק יא ..... 55
פרק יב ..... 56
פרק יג ..... 56

# פרשה א

## פרק א

**יום ניבול וזיבול היה ורנ"א יום תיאטרון היה והלכו כולם וכו'**. כ"ה בב"ר ובפסיקתא דותשלם כל המלאכה וכצ"ל:

**שהחשיך**. הקב"ה עיניו שנתן עיניו ביפיו של יוסף ולקחו למשכב כדאיתא בב"ר (ואפשר שייכות הסירוס לחשכות וכהיות עינים ממש וכדאיתא (בסוטה ל"ו) הצרעה סימאה עיניהם מלמעלה וסרסה מלמטה):

**זה משה במלאכת המשכן**. שהיה זריז בהקמתו ובפירוקו בכל יום בעצמו כדאיתא בבמ"ר פי"ב. ועי' בפסיקתא שם ובילקוט משלי נ"א בזה:

**עשית קודש חול**. כ"ה גם בפסיקתא (וגי' וחול קודש שבילקוט משלי שהביא המ"כ אינה נכונה). ופירושו שמלכים קאי על הקב"ה כדמפ"ו. ואתה עושהו חול לדרשו על פרעה:

**הצדיקים שהן עוסקין במלאכתו של הקב"ה**. כד"א (ד"ה א' ד') עם המלך במלאכתו ישבו ודרשו בב"ר פ"ח וברות רבה פ"א על נפשותן של צדיקים ע"ש. ולענין המאמר דכאן הנו נדרש שעוסקין וגומרין לקיים מלאכתו של הקב"ה שע"י העסק בתו"מ מקיימין העולם וכמ"ש שעוסקין בבנינו של עולם. ועי' זוהר (תרומה קס"א):

**וכרכמה**. עי' מ"כ. ובאמת שנמצא במס' כלים במלאכת הכלים כרכום. אבל כאן נראה יותר דצ"ל כרכבה עי' בחולין (כ"ה) לכרכב ובפירש"י שם:

**הרי עלי**. לשון נדר הוא כן בכ"מ. ובחנם דחק המ"כ:

**זה שלמה בן דוד שהיה זריז כו'**. כצ"ל ועי' סנהדרין (ק"ד):

**נמצא מיופה ומרובה**. פי' בתמיה:

**הכל מסייעין את המלך כו'**. זה ג"כ בא ליישב הקושיא דלמה נבנה בהמ"ק בז' שנים. ולא לפרש מקרא דלפני מלכים ודלא כמ"כ. ולהלן כשנגמר מאמר הבנין והאבנים. אז מסיים דרשה דלפני מלכים לפני שרי תורה כו':

**אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו**. זה שלמה שהיה משוח בשמן המשחה וגם נביא ברוה"ק:

**מרביין ולא דמיין להון** כצ"ל:

**אביו מלך מסהע"ס** וזה מלך מסוף העולם ועד סופו:

**אין מביא ע"ז להלן מקראות**. ובשלמה מפרש (במגלה י"א) מקרא דמתפסח ועד עזה ע"ש. פדר"א פרק י"א דרש מדכתיב והוא מושל בכל הממלכות. ועל דוד עי' באסתר

רבה פ"א דוד שלט בכולן שנאמר ויצא שם דוד בכל הארצות (ד"ה א' י"ד) ובמגלה ופר"א שם לא חשיב דוד בין מולכים בכיפה. ע"ש:

**מה אבא נמחל לו כו'**. אף זה כיוצא בו. י"ל דדרש שיר השירים לשון מחילה כמו שרי לך ושבוק לך. והיינו שכיפרה השירה וכמש"ל פ"ד ספ"א וכמ"ש הידי משה ע"ש:

**לבו של חכם מלא חכמה מי משכיל כו'**. ז"ש שם לקמיה לחכם לב יקרא נבון ומתק שפתים יוסיף לקח. שכ"ז שהחכמה עצורה בלבו יקרא נבון. ומי משכיל עליו פיהו כשמוציאו משפתיו שאז יוסף לקח וכדלקמן:

**פוסיה מוריה עלוי**. בילקוט משלי הלשון מחווה עלוי:

**מתוך שהוא מוציא ד"ת מלבו מוסיף על לקחה כל תורה**. כמ"ש כי חיים הם למוצאיהם בפה. ואפשר מוציא ד"ת ללמד לאחרים קאמר וכמ"ש מתלמידי יותר מכולן:

**לקח שהוסיף על ד"ת עילהו שנא' ונתתי את לבי**. זה ראיה שהוסיף על ד"ת וכדמסיים לתור להותיר (והו"ל להביא קרא דוהוספתי חכמה על כל כו'). ומ"ש עילהו היינו כדלעיל ששרתה עליו רוה"ק ואמר ג' ספרים. וכמדומה שתיבת עליהו ט"ס וצ"ל על ידו ופי' על ידי כן שהוציא בשפתיו כדלעיל מתוך שהוא מוציא ד"ת כו' מוסיף כו'. ולפ"ז י"ל דדרש לה מדכתיב בתר לדרוש ולתור בחכמה כו' והוספתי חכמה על כל אשר היה לפני כו':

**וחמש אתוון יתירין**. עיין בזוהר שיר השירים שדרשו ע"ז השירים ה' יתירים על כל השירים:

**ויותר שאמרן ברוה"ק ויותר שהיה קהלת חכם**. דרש חכם ברוה"ק. ואפשר סיפיה לימד דעת דרש דעת ברוה"ק וכדלקמן בברייתא דרפב"י ודעת קדושים זו רוה"ק:

**ר"נ תרתין כו'**. קה"ר פ"ב פ"י:

**ותדע לך שע"י המשל כו' דכתיב משלי שלמה כו'**. וכתיב בתריה לדעת חכמה כו' להבין כו':

**שע"י שאמר ד"ת ברבים**. כמ"ש קהלת שהיו דבריו נאמרים בהקהל:

**בלרין**. לנוסחא שלנו בבי"ת פירושו נעריך לשון תכשיט וחותם. ולפני המ"כ היה הגי' כלרין בכ"ף. לכן חיברו עם כוליאר:

**ולא הנחתי שם אדם ויצאתי**. שהיה יוצא אחרון. וכ"מ פירושו בסוכה (כ"ז) ע"ש. ובחנם דחק המ"כ לפרשו משום תפלה:

**הזבלין והתבלין**. שדרכם להשכים הזבלין בכדי שלא יריחו ב"א ריח הזבלים. והתבנין הן שמניחין תבל בכדי שיניחו עליהם הזבל להפכו לגללים וזבל:

**אנחנו לא כזבלין ולא כתבנין** כצ"ל (ומ"ש אפי' כזבלן כו' הוא פי' ע"ז מהמעתיק):

**שנאמר וכלה מכפר**. עיין מ"כ בשם הר"ן. וכמ"ש אם כילה כיפר כו'. והיינו זריזות לגמור הכל כפי שנצטווה:

**סנדל לעקבה**. בתוס' (יבמות ק"ג) ד"ה המסוליים הביאו הגי' לסוליתה. ועי' זוהר (נשא קמ"ה):

**שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה**. עמ"כ בשם הר"ן וי"ל עוד דוהשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם דרש על תחיית המתים שיקומו האבות ויהיו יחד עם הבנים מדורות ההם:

**לבלווטס שהיה גדל כו'**. פסיקתא דפרשת פרה:

**חלום עומד על כנו**. לשון והנה חלום דרש והנה מזומן החלום אמת ונמצא כבר לפניו. (ותפס לשון עומד על כנו בחלום מקוים כלשון הכתוב בקיום חלום שר המשקים והשיבך על כנך):

**צפור מצויץ**. כ"ה בויק"ר וכצ"ל:

**שעושין סעודה לגמרה של תורה**. מכאן הביאו סמך לסעודת שמחת תורה. עי' ביאורי הגר"א א"ח סי' תרס"ט סק"ד:

**ואילין תרתין אחרנייתא מה את עבד להון**. לר' אייבו דאמר שה"ש תלתא (וכן אמר להלן שלש שירים אמר) שואל היכן הם השני שירים אחרים:

**שיר המעלות לשלמה**. עי' זוהר (תרומה קס"ד):

**סברין מימר שלמה אמרין**. כ"ה בילקוט וכצ"ל. ועי' במכילתא בשלח ר"פ שירה ובפסיקתא דשיר חנוכת הבית (שהיא ראשונה לחנוכה) בסופה. ובשוח"ט מזמור ס"ב:

**שנאמר כו' צווארך תלוי עליו כל שלטי הגבורים**. שתלו הכל בדוד:

**מי היו רב אמר כו'**. קה"ר פ"י ושוח"ט מזמור ע"ב:

**רוחות היה**. עי' ספרא דצניעותא פ"ד ופי' הגר"א שם:

**ולא היו נגנבות כו'**. ירושלמי סנהדרין ספ"ב:

**אבני עשר כו' שמנה**. כמדת אבני בנין שלמה כלשון המקרא (מלכים א' ז'):

**הה"ד אין כסף גו' למאומה**. לעשות ממנו שום כלי אפי' אבני משקלות (ואפשר משום דכתיב (דה"ב א') את הכסף ואת הזהב כאבנים. דרש ליה דהזהב לאבני משקלות היו. וכמדומה לי ששמעתי כן מהרב המנוח מוהר"ר משה מ"מ דשקלאב דורש לציון תובב"א):

**גם אותו החטיאו כו' שהיה בועלן כו' מודיעות אותו**. להלן אמר דר"א בריה"ג דהכא ס"ל שלא גיירן א"כ החטיאו בנישואיהן בלא זה. רק דרש החטיאו עוד בחטא אחר לבד נישואיהן וע"י הנישואין דהיינו בנדות (ואע"ג דלא שייך בהו נדה מה"ת) ואמר ולא

הודיעוהו. ר"ל שלא כמ"ש (פסחים פ"ז ועירובין כ"ג) שמגידות פתחיהן לבעליהן. ואנו לא הודיעוהו וז"ש נכריות:

**אתלתיהון הרבה לו סוסים כו'**. בחמשים ומאה שלש שטנים כו' ימי שלמה שלש משלות כו' כצ"ל:

**הא שבעה**. אדר"ן פל"ט. ועי' בזוהר בא (ל"ח) ותזריע (מ"ז):

**איזו מהן כתב תחלה**. עי' זוהר בא (ל"ט) ואחרי מות (ס"ד) ענין מחלקותם:

**תני ר"ח רבה רק לעת זקנת כו'**. היא ברייתא בסדר עולם פט"ו. (ולעיל שם דורש מקראות חטאו. וע"ז מסיים רק לעת זקנת כו') ומכאן שרבי חייא רבה סידר סדר עולם רבא ואליבא דר' יוסי שהוא סתם סדר עולם (וכמו שסידר תורת כהנים אליביה דר' יהודה כמ"ש בהגהותי ריש ויק"ר בס"ד):

**שלשת אלפים משל על כ"ד כו'**. זוהר תרומה (קמ"ה) ע"ש:

**טעמיה דמילתא טעמא דמתלא** כצ"ל:

**נזם זהב וחלי וכתם**. הרי הזכיר והמשיל (התוכחה שמסיים אח"כ מוכיח חכם כו') לשלשה דברים שכל אחד מסתמא ממשיל דמיון נמשל אחר:

**אר"ע ח"ו לא נחלק כו'**. תנחומא תצוה ס"ה:

**שאין כה"ע כדאי כיום כו'**. זוהר תרומה (קמ"ג):

**אלא שה"ש לישראל**. בילקוט הגי' לשלמה ומפ"ו המשובח כו'. (ולגי' הספרים אולי יש לפרשו שלשאר או"ה חיבר שלמה עוד שירים וירמוז למ"ש קצת חכמים שחכמתא שלמה רבתא חיברו שלמה למלכי או"ה):

**שירים הרבה**. כדמפ"ו ברם הכא כו'. וזהו השירים שיר שכולל שירים הרבה:

**שיר כפול**. שהוא מקלס שיעור קומה שלה פעמיים. ומ"ד כפול ומכופל. חושב מה שנמצא עוד כמה פעמים קלוס קצת שיעור קומתה אף שאינו בשלמות:

## פרק ב

**שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים**. בילקוט מביא מקרא זה על הים. כאן בסיני מביא מקרא יצפון לישרים תושיה (ולפ"ז אפשר צ"ל שיר שאמרו אותו הישרים):

**רבנין אמרו בבית עולמים כו'**. זוהר תרומה (קמ"ג. קמ"ד):

**כך וכך גזרות יש בי**. בילקוט הגי' גזרות שוות (וחושב כאן שבעה דברים נגד ז' קולות שהיו במ"ת שהיה הדבור כלול מהן):

**הדבור עצמו היה נושקו כו'**. זוהר תרומה (קמ"ו) ועי' ספרי האזינו פסקא שי"ג:

**לארקולאין בן הדיסה**. הלונזאנו במעריך שלו פירש שהוא שם הסופר ואמו שכתב שמו בהעתקתו (וכי"ב נמצא בספר רזיאל בכ"מ):

**ריב"ל ורבנן כו'**. כמנין תרי"א. עי' בהשגות רמב"ן על שרשי ס' המצות להרמב"ם ריש שרש א' בזה:

**את דברי העם אל ה' א"ל כך תבעו ר"פ בש"ר לוי מתלא אמר דנכית כו' עושה להם ושמעון למיינוקא מה דהוא בעי תני רשב"י כך תבעו כו' מלכנו** כצ"ל. ופי' דרש אל ה' הנה אנכי בא וכו' וגם בך יאמינו. או ויגד משה את דברי העם שבאמת א"ל תחלה ותבעו כך לראות מלכנו ואין מאמינים בדברי משה רק משה נתיירא לומר זה כדמפ"ו דנכית מחויא כו'. לכן היה מגמגם ושיחותיו אינן נשמעות. וה' יודע מחשבות א"ל הנה אנכי בא כו' ואז הגיד משה זה בפירוש שכך תבעו. ושואל המדרש וכי שומעין לינוקא כו'. ולמה הסכים ה' לבקשתם בחסרון אמנה לדברי משה. ומשני רשב"י שכהוגן תבעו שרצו לראות כבוד המלך בעצמם. ור"פ בשר"ל משני שאפילו היה שלא כהוגן שמע להם שלא יהיו אומרים אלו הראנו כו'.

**גלוי היה לפניו שעתידין כו'**. שמ"ר ר"פ כ"ט:

**משל למלך שהיה לו מרתף כו'**. שמ"ר פ"ל:

**שמנעה מפיו ונתנה כו'**. עי' נדה (ע') וז"ש באדרא דמשפטים (קכ"ג) דעת גניז בפומא דמלכא:

**דכתיב המן העץ אשר צויתיך**. אפשר ר"ל שהוא כמו גזל. ובסע"ר פ"ה צ"א בזה וע"ש בהגהות הגר"א זלה"ה:

**ר"י ור"נ ורבנן רנ"א כו'** כצ"ל:

**זה אומר בית אב של הלכה וזה אומר כו'**. עי' לקמן פ"ב פ"ג הגי' וזה אינו אומר בית אב של הלכה. וז"ש כאן אפילו הבל יפצה פיהו מ"מ שוקיות הן כו'. אך כמדומה שעיקר הגי' כאן ולהלן צ"ל זה אינו אומר וזה אינו אומר ששניהם טועין ואעפ"כ חביבין דבריהם:

**אמר הקב"ה שוקיות הן עלי** וכ"ה בילקוט וכצ"ל והוא לשון חביבות ותשוקה:

**בד"ת ששפתיך מנושקות סוף שהכל מנשקין כו'**. בילקוט משמע שהן ב' דרשות סוף שדבריך מתנשקין. וסוף ששפתותיך מתנשקות:

**ר"י ור"נ ורבנן ריי"א התורה שנאמרה בפה כו'**. עמ"כ. ואפשר לדרוש לשון פיהו ולא כתיב פיו קאתי לומר שכולל ב' פיות. ולפ"ז מאמר זה צ"ל סוף הפסקא אחר גמר דרשות דישקני:

**גבים זה על זה והוא משיקן כשהם עושין לטהרן כד"א כמשק כו'** כצ"ל. וכלשון מתניתין דפ"ב דביצה משיבין המים לטהרן. ועפ"ו דמקואות מטהרן את המקואות כו'. יוציא לי

נשיקות מתוך פיהו. מסיים בילקוט. לע"ל ונתתי רוחי בכם וחייתם כמו בעוה"ז ויפח באפיו וגו':

**שהרי חבירו בא ללמד עליו** כצ"ל. ועי' בסוף שנות אליהו להגר"א ז"ל מ"ש בזה:

**כבשים כתיב. בשעה שתלמידך קטנים כו'**. דרש כבשים בשי"ן שמאלית על הקטנים. וגם דרש כבשים בשי"ן ימנית לשון הטמנה שלא נגלה להם:

**מה שימה זו אינה נגלית לכל אדם כך הן ד"ת א"ר יצחק כתיב ואותי צוה כו' רב הונא בעי כו'** כשמעם באו מן השדה (ר"ל דקשיא ליה למה השיאו במקרא זה דכי טובים מיין ומפ"ודרשה דקרא. דמיירי בחביבות דברי סופרים מדברי תורה לכן אמר זה לר' ישמעאל שלא יהרהר אחר גזרות חכמים. וכ"מ בבבלי בעבודת כוכבים ע"ש) שמעון בר בא בש"ר יוחנן חביבין דברי סופרים כו' שהוא ימין ד"א כי טובים וגו' ד"ת דומין זל"ז כו' כצ"ל. וקצת מעין גירסא זו יש בירושלמי דעבודת כוכבים שם:

**ועל השמאל שהוא ימין**. בהקדמת בה"ג מסיים בה וכ"ש על טמא שהוא טמא ועל טהור שהוא טהור:

**נמשלו ד"ת במים ביין כו'**. ספרי עקב פסקא מ"ח ובריייתא דל"ב מדות דרבי יוסי הגלילי מדה כ"א ודב"ר פ"ז שוח"ט מזמור א' וילקוט ישעיה רמז ת"פ:

**וכתיב לכו שברו ואכולו**. ממקרא זה אין מוכח על חיים לעולם. ונראה שחסר כאן עוד בבא זו דאיתא בספרי עקב ובשוח"ט שם. מה מים חנם לעולם אף ד"ת חנם לעולם שנאמר לכו שברו ואכולו בלא כסף וגו':

**שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים**. כאן מיירי מטהרת הנפש מעונות ויצה"ר לכן מביא מקרא זה דוזרקתי כו'. ואח"ז מטהרים את הגוף דקאמר היינו טבילה לטהר מטומאה לכן מביא מקרא דאורייתא ורחץ וכו':

**שנאמר צרופה כו'**. ובברכות (ט"ז) דרש לה מסמיכות אהלים לנחלים:

**שנאמר ועל כל פשעים תכסה אהבה**. ואין אהבה אלא תורה כמ"ש בתנדא"ר פ"ג:

**אם אין אדם עיף בה**. אפשר רמזו לדרוש המקרא (ישעיה כ"ח) זאת המנוחה (של תורה) הניחו לעיף וגו':

**מים מניחין מקום גבוה כו' אין מתקיימין בכלי כסף וזהב כו'**. (תענית ז') ע"ש:

**ת"ל כי ישרים דרכי ה' וגו' ופושעים יכשלו בם**. ולפ"ז הא דנמשכין לבתי כסאות כו' הוא רמז לפושעים המהפכים דא"ח למינות:

**כך ד"ת כ"ז שמתיישנין כו'**. מסיים בספרי שם שנאמר בישישים חכמה:

**כך ד"ת ניכרין בגוף**. חכמת אדם תאיר פניו:

**יין פעמים שהוא רע לראש ולגוף**. פי' למעיים כמ"ש בנדרים (ס"ו) שיין חדש רע למעיים:

**שנאמר נר לרגלי דבריך**. בספרי מביא על הא דד"ת טובים לראש ולגוף מקרא דכי לוית חן הם לראשך וגו' ועי' עירובין (נ"ד) וכאן נראה שחסר עוד בבא מה השמן אורה לעולם אף ד"ת אורה לעולם. וע"ז מביא מקרא דנר לרגלי דבריך:

**מיין אלו הנשיאים**. בילקוט הגי' אלו האמהות (וכדתנן נשים כו' כגפנים יש גפן כו'). ומלשון המאמר להלן אלו היה משה יודע כו'. משמע שהיה כתוב תחלה שטובים האבות מהקרבנות. ולפ"ז אפשר צ"ל כאן אלו הנסכים וכדלקמן:

## פרק ג

**ר"י בריה דר"ש כל השירים כו'**. תנחומא ר"פ יתרו:

**אבל אינו כאדם שמריק כו'**. מפרש שם. לא הנחנו לשון של שירה שלא אמרנו לפניך:

**ואני לא חסרתי אלא כאדם שמטביל זכרותו של מכחול בים**. בסנהדרין שהביא המ"כ וכן באדר"ן פכ"ה ובזוהר וירא (צ"ט) במדרש הנעלם תני בדר"א ב' דברים שלא חסר מרבותיו אלא ככלב המלקק מן הים (וכ"ה בילקוט בראשית רמז כ"א בשם פרקי גן עדן על ריב"ז ועי' מסכתא סופרים פט"ז) ולא חסרונו תלמידי אלא כמכחול כו'. ונראה דמ"ש כאן ואני לא חסרתיה פירושו ג"כ שתלמידיו לא למדו ממנו כ"א מעט מפני שברכוהו ובדרבי יהושע להלן דאמר ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל כו' פירושו לא חסרתי מרבותי (וצ"ל לא חסרתים) וממ"ש להלן ר"ע אין בי כח לומר כמ"ש רבותי פי' ר"א ור"י. משמע דכאן בדר"א נמי גרסינן הא דלא חסרתי מרבותי כדאיתא בסנהדרין:

**המריח נהנה והאתרוג לא חסר**. עי' בא"א. ונראה שט"ס הוא כאן. דפשיטא בכל מלמד תורה לחבירו כן הוא שהמלמד אילו חסר כלום בזה. והוספת פירוש בטעות הוא:

**וכממלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר**. הענין תמוה דתחלה אמר שלא חסר כלום כמריח באתרוג. ושוב חזר להמשיל כממלא מאמת המים שמחסר הרבה יותר ממטביל מכחול בים. ושוב חוזר וממשיל במדליק מנר לנר. שאע"פ שאין הנר הראשון חסר כלום ע"י הדלקה מ"מ הרי הנר השני מקבל לו ככל אור הנר הראשון ממש. ע"כ כמדומה שחסר כאן בדברי ר"ע וצ"ל עוד. וחסרוני תלמידי כממלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר. ומפני שר"ע העמיד תלמידים הרבה לכן אמר שמסר להם חכמתו וחסרוהו תלמידיו כל חכמתו לבסוף כמדליק מנר לנר שנמסר לנר השני אור כמו שהוא בראשון ומפני שבתחלה בילדותו העמיד תלמידים שמתו ולא קבלו ממנו כ"כ הרבה לכן המשיל

תחלה עליהם כממנא מאמת המים (שהוא ג"כ יותר מכמכחול בים) ואח"כ על תלמידיו שבזקנתו המשיל כמדליק מנר לנר:

**פ"א שהה ר"ע כו'**. בא לומר שאע"פ שאמר ר"ע על עצמו אין בי כח כו'. דרך ענוה אמר כן. אבל באמת היה גדול כ"כ. שאף רבותיו חלקו לו כבוד ולא השיבו עד שנכנס לבהמ"ד:

**בא וישב לו מבחוץ**. שלא רצה להפסיע על ראשי עם קודש:

**הלכה מבחוץ**. הלכה למשה מסיני. ותורה מבחוץ הוא פלפול מסברא (ועי' ברש"י שלהי הוריות י"ג). והיינו סיני ועוקר הרים:

**והיתה מיוחדת לו לישיבה**. נראה דעל ר"א קאי ועליו היה ר"י אומר זה לאחר פטירתו שהאבן שהיה יושב עליו ר"א דומה לארון הברית (ועי' בביאורי לפדר"א פ"א מ"ש בזה בס"ד) אבל אין נראה לפרש זה על ר"ע שיאמר עליו ר"י רבו כן בחייו. גם לשון ישב עליו משמע שכבר נפטר בשעה שאמר זה. והיינו ר"א שמת קודם ר"י:

**חובל עולו של סנחריב כו'**. סנהדרין (צ"ד):

**מזרזיף**. עמ"כ. ועיקר המלה הוא לשון המקרא (תהלים ע') זרזיף ארץ ופירש"י נטיפת מטר כההיא דיומא (פ"ז) זרזיפא דמיא:

**ד"ת אין מזרזפין כדברי ליצנות** כצ"ל בכא"ף:

**אין להם בת קול בעוה"ז שנאמר ושפלת מארץ תדברי אבל לעולם הבא כתיב** (**ישעיה מ'**) **הרימי בכח קולך וגו'** כצ"ל. (ולגי' הספרים אולי י"ל דדרש ושפלת מארץ. כשתשפלו עד לארץ אז תדברי. והיינו לימות המשיח כד"א ישפילה עד ארץ וגו' תרמסנה רגל רגלי עני וגו' (ישעיה כ"ו):

**ממה שאתה מביא אורה כו'**. זה נדרש מן שמניך שהשמן מביא אורה כדלעיל:

**על שנתת לנו ביזת כו'**. אפשר דרש ליה מן לריח שמניך וכעין מה שתרגם אונקלוס בסדר האזינו חמאת בקר וחלב צאן ביזת מלכיהון וכו'. ועמ"כ. ולדבריו נדרש על כן עלמות בשביל ביזת העלמות (שנתת לי שמניהון) לכן אהבוך ישראל:

**אלו בעלי תשובה**. אפשר דרש עלמות. לשון העלם דבר מהם שאח"כ הודע אליהם חטאתם והתודו ושבו:

**זו כת שלישית**. שמגעת עד מות (וזהו על מות) ואח"כ מצפצפת ועולה כמ"ש בר"ה (י"ז):

## פרק ד

**בשעה שעמדו ישראל כו'**. תנחומא ויגש. ושוח"ט מזמור ח':

**מי יאמר בתורה לפני ברכו את ה' כו'**. כ"ה הגי' גם בשוח"ט. והיינו כדתנן פ"ג דמגלה קטן קורא בתורה וכדמסיים לפיכך כו' לתורה כו'. שע"י כן יהיה רגיל לקרות בתורה בבהכ"נ ולומר ברכו כו'. ובתנחומא שם הגי' שהן אומרים בכל יום ברכו את ה' המבורך לעולם ועד. ולשון בכל יום משמע דלאו בקה"ת קאמר שאינה נוהגת בכל יום אלא בפרוסה על שמע בבהכ"נ קאמר. ולא שהקטן פורס על שמע דתנן במגלה שם שאינו פורס. אלא שעונה אחר המברך ברוך ה' המבורך לעולם ועד (ומ"ש שם ברכו ט"ס הוא):

**ר' יוחנן אמר ממה שהכנסתנו לארץ טובה ורחבה דאתקריאת שכינותא אחריך נרוצה לארעא טבתא ארץ זבת חלב ודבש** כצ"ל. ודרש ר"י משכני מארץ שהיא שכינה לא"י עצמה והיינו ארץ סיחון ועוג שאינה ארץ זבת חלב ודבש כא"י עצמה כדתנן בפ"ק דבכורים רק נקראת ארץ טובה ורחבה (כמ"ש (שמות ג') אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש דדרש אל ארץ טובה ורחבה כולל גם עבר הירדן סיחון ועוג וארץ זח"ו אינה כ"א א"י עצמה) וממה שהבאתנו לארץ סיחון ועוג אחריך נרוצה לעבור את הירדן לארץ זבת חלב ודבש. ועי' בילקוט הגי' כדריב"ל:

**משכני אחריך נרוצה**. דרש משכיני בשי"ן שמאלית וסמ"ך. כשמראין לי הסכין לטבוח אז אחריך נרוצה:

**אר"א צריך יהודאה לחרובא**. ויק"ר פי"ג וש"נ:

**הסיעון מחטאו של ים**. וזהו משכיני בעל כרחי הסיעני. ואז אחריך נרוצה עד סיני:

**דבקה נפשי אחריך**. מקרא הוא (תהלים ס"ג) ולקמיה כתיב בראש המזמור כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים כן בקודש חזיתיך לראות עוזך כו'. אם זכרתיך על ערש יצועי באשמורת אהגה בך. וזה כענין המשל דכאן לכל הן דאת אזיל כו':

**אמר עליהון מילא ומסתתמין**. מפרש לשון קיצץ בנטיעות. שקצץ הילדים בעודן כנטיעות מגודלים והניא לבבן מללמוד תורה שלא יצמחו לעץ חיים וכדאיתא בירושלמי בחגיגה שהביא המ"כ. במשנה מעשיך יקרבוך כו'. עדיות ספ"ה. בזכות שאמרו כל אשר דבר כו'. דרש ג"כ קרא דלהלן ויגד לכם בריתי אשר צויתי אתכם נעשות. ר"ל וקבלתם ציווי העשיה עליכם. וכי מניין יבוא כו' אלא הה"ד הביאני המלך חדריו פי' הרמב"ן בהקדמת פי' התורה שר"ל שהכל למדו מהתורה. (ובילקוט גרם חדריו אנו חדרי תורה) שפרשיות מע"ב נרמזו כל אלו ע"ש:

**אליהוא כו' ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן**. אף שבלשון הרמב"ן שם ג"כ הגי' כן. מ"מ נראה שט"ס הוא שחדרי בהמות ולויתן לא במענה אליהוא נתגלו אלא במענה ה' לאיוב (וראיתי מי שתמה כן) ונראה שצ"ל חדרי רוחות ומטרות וכד"א (איוב ל"ז) מן

החדר תבא סופה וגו' כל הענין שם. ומיושב לשון חדריך דדרש ע"ז. אבל בבהמות ולויתן לא נמצא לשון חדר וגם אין מיושב כ"כ עליהן לשון חדרים:

**עשרה לשונות של שמחה**. אדר"ן פל"ד:

**כהדא חפיתא**. עמ"כ ובערוך הביא מאמר זה מהפסיקתא דרני עקרה (וליתא לפנינו שם) וגרם כהדא חפיתא. ולפ"ז כמדומה שצ"ל רביתא ופי' תינוקת המרקדת ומדלגת בשמחתה:

**אם ביום אם בהקב"ה**. שמעתי לפרש אם לתלות שמזל היום גורם הישועה ביום ההוא וישמחו ביום שגרם זה מזלו. לז"א כשפירש שלמה הביאני המלך חדריו אלו חדרים שבמרום חדרי כוכבים ומזלות ואז ראיתי שאין מזל שום יום גורם טובה לישראל שאין מזל לישראל ואין לנו לשמוח ביום כ"א בה' לבדו שעשה כן ביום הזה ועי' זוהר אמור (ק"ה):

**בך בישועתך**. כד"א (ישעיה כ"ה) נגילה ונשמחה בישועתו. ועוד כמה מקראות כי"ב:

**בתורתך**. כד"א פקודי ה' ישרים משמחי לב:

**ביראתך**. כד"א עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה:

**כגון הל' פסח בפסח**. זה נמשך ג"כ לדרשה דנגילה ונשמחה בך בתורתך בימי שמחת רגלינו. כי טובים דודיך ד"ת לשמוח בהן יותר מיין משמחת היין למשוך בשרו בהן בימי הרגלים:

**מיין של אבות מי פעל וכו'**. בילקוט מסיים כשאנו נכנסין לצרה מזכירין לפניך מעשה אבות וזכרונם בא לפניך יותר מניסוך היין על גבי המזבח:

## פרק ה

**ונאוה אני במרה וכו' וימתקו המים**. ודרשו במכילתא שם ששבו בתשובה ע"ש ובילקוט מסיים כד"א שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו ששם נצטוו על המצות:

**במלכי יהודה שחורה אני מדבר באחאב כו'** על בשרו מבית אם בשחורים שהיו שלי כך אני נאוה בנאים שלי עאכ"ו ר"ל בר חיתא כו' כצ"ל:

**לאכול סעודתן בשלש שעות**. תענית (כ"ה) ע"ש בפירש"י:

**לא מן פרניך**. עיין בפרש"י ביחזקאל שם:

**והן אומרים בלשון זכר**. מכילתא בשלח. ועיין תוס' פסחים (קט"ז) ד"ה ונאמר כו' ובפירש"י בערכין (י"ג):

**שמשעה שמתחן כו' ממקומם**. מסיים בילקוט שנא' (ישעיה מ') וימתחם כאהל לשבת חזקים כראי מוצק (ונאמר כצ"ל) אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח (שם ל"ג). ומפרש אהל בל יצען ג"כ על השמים. וע"ז מביא כאן תני ראב"י כו' לפרש לשון יצען:

**אהלי קדר אין עליהם עול כל בריה**. שהן שוכנים חפשים במדברות (וי"ל שנרמז עליהם מ"ש (איוב ל"ט) מי שלח פרא חפשי כי הוא פרא אדם. ועיין בב"ר פמ"ה):

## פרק ו

**אין לך שמח בבני**. ראיתי מי שהגיה לתיבה אחת שמחבבני. ואפשר היא הנוסחא הנכונה:

**רצפה רוץ פה כו'**. פסיקתא דאנכי ותנחומא פ' וישלח:

**לדרכך מדברה דמשק**. לפי דרך מדברותיך כלך לדמשק:

**הא וויתר למאד**. בירושלמי סוכה פ"ה ה"ה הגי' הא וותר לאלף. ועיין (תענית ה'):

**על שעשיתי מרכבות של סוסים לשמש כו' מבא בית ה' ואת מרכבות השמש שרף באש ר' יצחק כו'** כצ"ל:

**נגד השמש**. ר' איבו בש"ר שמואל מחטאו של שטים נמסרו ישראל למלכות שנא' (תהלים ק"ל) וישא ידו להם להפיל אותם בגוים באיזו חטא ויצמדו כו'. כ"ה בילקוט המכירי כ"י בתהלים שם בשם השה"ר. ועיין שוח"ט שם וביד"מ כאן:

**במעט שמנים ומעט מרחץ**. כ"ה בילקוט וכצ"ל:

**בני אומתי אלו הן דתן ואבירם**. אדר"ן פ"ך ועיין תדא"ר ר"פ כ"ט:

**עד שהיה עושה דין בין בנותיו של יתרו והרועים לא היה לו כו' עד שנתעכבתי במדבר כו'** כצ"ל:

**א"ר לוי יום שנתחתן כו'**. ירושלמי עבודת כוכבים פ"א סה"ב. ועיין (שבת נ"ו):

**אי לית אתון מייתין מיא מנהר פרת כו' רומי בבלון**. וז"ש בת בבל השדודה ואמרו בירושלמי דיבמות פ"ז שזו אדום כו' (וע"ש טעם אחר):

**מפטם לפשחור בן אמר וחבריו** כצ"ל. ומן הכהנים היה. והוא היה נביא שקר כמ"ש (ירמיה כ') ואתה פשחור וגו' אשר נבאת להם בשקר. אבל פשחור בן מלכים הכתוב בספרים משרי צדקיה היה (שם כ"א. ושם ל"ח) ולא מצאנו בו נביאות שקר:

**על שלא שמרתי כו'**. תדא"ר פ"ל ועיין באדר"ן שם:

## פרק ז

**בי ה' כל הדברים כו' וכי מה כו'**. דרש לשון בתמיה וכי בי יכולין להעשות כו':

**אומה שנתתי נפשי עליה**. כמ"ש במכילתא בשלח ריש פרשתא דשירה שמשה נתן נפשו על ישראל:

**מעת מדה"ד**. כאלו ח"ו הטעתה מדה"ד למדת הרחמים שמדה"ד היה הכוונה לשחטם וממדת הרחמים נתכסה זה. ויהיה נדרש כעוטיה כמכוסה מעיני השגחת הרחמים. ואפשר עיקר הגי' צ"ל עטת מדה"ד כלומר עטתה מדה"ד וכסתה למדת הרחמים:

**וידבקו בעדרי חבירך**. יתכסו ויתעטפו בצל עדרי חבריך:

**הד"א היחברך כו'**. עמ"כ והעיקר מביא ראיה ששייך לקרותם בלשון חבריך על שעובדיהם עושים אותם חברותא כלפי שמיא:

**למה נמשלו הנביאים כנשים**. שלהי מדרש משלי:

## פרק ח

**ל"א ימים ר' שילא אמר ס"א סעודות מחררה זו שהיה לישראל אתה יודע מה אני עושה** כצ"ל:

**על משכנות הרועים על הקשים על ארעהון של רעים וקשים** כצ"ל. ודרש הרעים חסר. ועיין זוהר בלק (קצ"ח):

## פרק ט

**דרש ר' פפוס כו'**. מכילתא בשלח פ"ו. כל הברייתא דר' פפוס:

**יחידי לכל באי עולם ואין מי ישיב על דבריו א"ל ר"ע דייך כו'**. כ"ה שם:

**שכן כתיב וארא כו' כסא רם ונשא כו' שמפריש כו'**. עמ"כ ודחוק. ונראה שהוא כדמפ"ו אלו מכריעין לכף זכות ואלו לכף חובה. ויושב על הכסא מכריע ומפריש ביניהם. ואפשר רם דרש לשון הפרשה כד"א תרימו תרומה. ודרך הג"ה רחוקה קצת י"ל שחסר כאן וצ"ל. שכן כתיב ראיתי את ה' יושב על כסאו (היינו קרא דמלכים א' כ"ב בסיפיה וכל צבא השמים דדרש ואזל להלן). וכתיב וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא. ומפרש ר' סימון בכסאו האמור במלכים שאין מוזכר שם רם ונשא. הוא כסא מלכות כמלך על כסאו להפריש לחיים או למות שהיה אז לדון את אחאב וכדמפ"ו מיימינים ומשמאליה וכמ"ש בפר"א פ"ג מימינו חיים ומשמאלו כו' (ועיין בעה"ק חלק התכלית פמ"א):

**אלו מכריעין לכ"ז כו'**. ירושלמי ריש סנהדרין כל המאמר ע"ש:

**מהו אמת אר"א שהוא כו'**. ויק"ר פכ"ו:

**יכול בשור של שאר ימות כו'** כצ"ל:

**ומי גרם להם להלצל מימינם כו'**. לפ"ז ידרש סיפיה דקרא נאוו לחייך בתורים. בשביל התורה ובשביל זה לא נאבדו:

**אש דת למו ומשמאלם זו תפלה ד"א מימינם זו מזוזה ומשמאלם זו תפלין**. כ"ה במכילתא שם וכצ"ל:

**רכב פרעה על סוס זכר כו'**. אדר"ן פכ"ז ועיין שוח"ט מז' י"ח כל המאמר:

**לבלב בקולו**. לשון לבלב פירושו הנצה עיין ערוך. ואינו ענין לכאן כ"כ (ובדוחק י"ל שמכנה קולו של פרעה נגד קולו של מם"ה רק כענין הנצה בצמחים שהוא תחלת הוצאת העלין. כן אין זה כ"א הנצת קול בעלמא) ובשוח"ט הגי' מלבב בקולו. והוא נכון. שהוא מענין קול מעומק ואומץ הלב לחזק לבב עמו וחילו:

**טעונו על דבר כו'**. עיין שמ"ר פט"ו: איפתסים נעשה לכם בים. פי' במ"ע בלשון גריקו"ש נפילת אויב פתאום מסביב עד אין מקום לנוס:

**רעוותא דעולמי** כצ"ל. ופי' לשון רצון שרצו אותי לקיים עולמי ע"י קבלת התורה.

## פרק י

**בתורים בשני תיירים כו' שתיורן טובה זע"ז כו'** כצ"ל:

**והוא מלשון התייר הגדול** פי' מנהיג ומושל:

**וכי שני זקנים כו'**. ויק"ר ספ"ג וש"ן:

**בחרוזים אלו התינוקות**. שיושבים שורות שורות כחרוזות:

**שחוזרים צואריהם**. פי' מעקמין צואריהם ומפני דוחקא דהוי בכלה לשמוע דרשת הרבנים. מוכרחין לעקם צואריהם לשמוע בצמא כאדם שלא שמע ד"ת מימיו:

**בשעה שמאללין ההלכה** כצ"ל פי' תחין ומרגלים דמתרגמינן מאלליא. ושייך זה בהלכה כמו לתור בחכמה:

**בן עזאי היה כו'**. ויק"ר פט"ז:

**ומדלגות זו מזו**. לגי' הספרים פירושו כמו אין מוקדם ומאוחר בתורה. לכן הפרשיות מדלגות זו מזו. אבל הקרוב יותר שצ"ל ונלמדות זו מזו:

## פרק יא

**עדיים זו ביזת הים**. במ"ר ס"פ י"ג ע"ש בהגהותיו בס"ד. וי"ל עוד עדי (פי' תכשיט) ים:

**הקרשים תצפה זהב** כצ"ל:

## פרק יב

**רמ"א עד שממ"ה כו'**. זוהר (שמות טז) ועיין (בראשית נ"ו):

**היא דעתיה דר"מ למימר סיריי אלא כו'**. כלומר ע"ד דר"מ דאמר נתן ריח רע קשיא דלא הול"ל נרדי נתן ריחו. אלא הו"ל נתן סירייו. ומשני שקפץ להם כו'. לכן כינה הכתוב דרך ריח טוב. לומר דאכתי חביבותא גבן וכמ"ש (בשבת פ"ח) ע"ש:

**כבר ירד מיכאל השר הגדול והציל כו'**. שמ"ר פי"ח וש"ן:

**לפי ששינה של עצרת ערבה**. שהאויר יפה וממוזג אז בא"י והסמוכים לה גם הלילה קצרה וכמ"ש בפר"א פמ"א עמש"ש בביאורי שם בס"ד וע"ל פ"ה פ"ג:

**עד שחזקיה וסייעתו משובין ואוכלים פסחיהם** כצ"ל:

**סינטימום כל ערל כו'**. במ"ר פי"א:

**הערלות א"ר מקום שעשוי כו'**. כ"ה בויק"ר וכצ"ל:

## פרק יג

**המור הזה ראש כו'**. כד"א בשמים ראש מר דרור:

**ראש לכל הצדיקים**. כמ"ש (בחגיגה ג') שהוא תחלה כו':

**אברהם ממרר ומסגף כו'**. שנתנסה בעשר נסיונות על כבוד המקום. וז"ש בספרי האזינו שאברהם זכה לקבל יסורים וכמ"ש בהגהותי לבמ"ר פי"ז אות י"ד בס"ד ע"ש:

## פרק יד

**נכנס ונוגפו ולי בין שדי ילין**. אף אם היה עובר לנגוף המצרי שהיה מוטל בין שדי. מ"מ אצלי היה לן בין שדי דרך חיבה:

**בשעה שאתה מיצר וממיר כו'**. (שבת שם):

**איש שהכל בו**. עיין שלהי סוטה:

**הן חמשה כנגד חמשה**. עיין (כריתות ו'). ומה שציין במ"כ ליומא פ"ק ט"ס הוא.

**מצומצמות בין שני בדי הארון**. ששם היה נותן המחתה עם הקטרת ביה"כ (דברי המ"כ אינן מדוייקים יפה) ובדי הארון נמשלו לשדים כמ"ש שבולטין כו' (יומא נד):

**אשכול שהיתה מתמרת כו'**. תנחומא תצוה סט"ו:

**אע"פ שמיצר ומימר כו'**. עיין אג"ב פס"ב:

**ופירשו נשאת עון עמך כסית כו'**. לומר שעיקר נשיאת העון היה בכיסוי ענן הקטרת. ועיין קה"ר פ"ח פ"ו ומש"ש בהגהותי בס"ד:

**בכרמי עין גדי כו' בין הבתרים**. דכתיב בה עז משולשת:

**אני רואה איזו אדם גדול כו'**. שמ"ר פל"ה:

**ועמון ומואב באים מכחו של לוט**. בן אחי אברהם שהיה אברהם מבקש רחמים עבורו ונתן נפשו עליו במלחמת המלכים. ובכ"ז כפר בעמון ומואב ובחר בזרע אברהם:

**נאמר כאן עין גדי**. ולשון בכרמי נדרש לשון אסיפה כדאיתא בשבת (שם) וכמ"ש בד"ה שם ויקבצו יהודה לבקש וגו':

## פרק טו

**הנך יפה בגמ"ח**. בהנך יפה השני מרבה אף בשעה שאינן יפין כ"כ. לכן דרש ליה בגמ"ח אף כשאין עוסקין בתורה ומצות מ"מ יפין בקיימם גמ"ח. וכן במצות ל"ת בשעה שאין מקיימין מ"ע יושבין ואין עוברין עברה על ל"ת ונחשב להם יופי זכות וכדתנן שלהי מכות. וכן במצות שבשדה. אף כשהן בשדה שבטלין מת"ת ושארי מצות. מ"מ יפים בקיום מצות שבשדה שעוסקין במלאכתן ומקיימין. וסדין בציצית להקל באיסור כלאים. ופריעה קטנה ממילה עצמה. ונטע רבעי קל מערלה שמותר עכ"פ ע"י פדיון. ובהקדמת פ' המצות שהובא בר"ח ממנורת המאור של ר' ישראל ז"ל הובא מאמר זה מהפסיקתא וגרס ק"ש קודם תפלה. ומיושב טפי דק"ש חמורה מתפלה שהיא דאורייתא וזמן ק"ש של שחרית קשה יותר מתפלה ואין לה תשלומין. ושכרה גדול יותר מהתפלה. וק"ש קלה מצותה לקיים מתפלה שתפלה דווקא בעמידה ובק"ש קי"ל כל אדם קורא כדרכו וכן תפלין לגבי מזוזה. שמזוזה נוהגת בלילות ובימים ובכל הימים משא"כ תפלין (ועיין בירושלמי שלהי מגלה. ומ"מ יותר נכון היה לגרוס איפכא ולומר שאף בשעה שאין מקיים מצות תפלין החמורה שצריכה גוף נקי ומקום טהור. מ"מ הנך יפה במזוזה שמקיים תמיד אף בשינה וכי"ב. וכ"מ אח"כ הגי' בהקדמת פ' המצות שם ע"ש). וכן לולב מסוכה שאינו אלא לפי שעה פ"א ביום ובדמים קלים וסוכה כל ז' וכעין תדורו (וגם כאן היה נכון לגרוס איפכא ולומר אף כשבטלין מלולב מקיימין מצות סוכה שנוהגת בשעת שינה ואכילה) וכן מע"ט לגבי תשובה שבמקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אין עומדין (וגם כאן נכון יותר הגירסא להיפוך. אף כשבטלו מע"ט יפין בתשובה חח"כ) וכן עוה"ב שאין בו עוד קיבול שכר על מעשה המצות נחשב קטן יותר מעוה"ז עולם המעשה שמשתבח ה' ביותר ביפיו בקיום מצותיו. וכדתנן באבות פ"ד יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי העוה"ב:

**הנך יפה בנטיעה**. הוא כלל ואח"כ פורט ומפרש הנך יפה בערלה והנך יפה בנטע רבעי. ולקמן פ"ד שנשנה המאמר הזה. טעה שם המעתיק בזה. וע"י כן עירב ובלבל כל המאמר ע"ש:

**מה יונה זו תמה כך כו'**. כדלקמן פ"ה דדרש יונתי תמתי שנתממו עמי בסיני ואמרו כל אשר דבר כו'. והיינו שהלכו עמו בתמימות ולא התחכמו להרהר אחר מדותיו. ובילקוט

מפרש שלא אמרו דיינו עשר או עשרים מצות אלא כל אשר צוה כו'. משמע דדרש תמה לשון תמים בשלימות כל מצות התורה:

**נאמר בהילוכן כשהן כו'**. חסר כאן וצ"ל מה יונה נאה בהילוכה כך ישראל נאין בהלוכן כו'. וכ"ה בילקוט:

**מצויינת מסומנת להכירה מבין חברותי'**. כן הן מצויינין מבין העובדי כוכבים. וכן פי' המפרשים מ"ש בהגדה ויהי שם לגוי מלמד כו' מצויינין שם. וע"ל פ"ג רפ"ד:

**כל א' מכיר מקומו**. מתני' (סנהדרין ל"ז) והוא ממ"ח דברים ששנו חכמים בתורה בפ"ו דאבות. ונראה שז"ש בפסחים (קי"ט) ליושבים לפני ה' זה המכיר מקום חבירו בישיבה. ועיין במי' רשב"ם שם:

**אע"פ שחרב כו' לא בטלו כו'**. עמ"כ. וכתב הרשב"ץ בתשובה ח"ג ססי' ר"א שמכאן רמז לעלות לרגל אף בזה"ז:

**יונה זו מחדש בכל חדש כו'**. עיין ב"ב (דף פ'):

**כך ישראל מתחדשין בכל חדש תורה כו'**. י"ל כמ"ש כל תלתין יומין מהדר תלמודיה. ומע"ט. שמביאין בכל חדש שעיר חטאת לכפר (ואולי מכאן סמך לתענית ותשובה בערב ר"ח) ובילקוט מסיים שנאמר והיה מדי חדש בחדשו וגו' יבא כל בשר להשתחות וגו':

**שוגרת רוגליות הרבה**. מלשון שגר היונה בפ"ב דב"ב (כ"ג) ורוגליות הן גפנים. ופי' שהיונה מלקטת מזונות מכמה גפנים:

**אף בחמ"ו הרבה כו'**. ע"ל פ"ז ספ"ז:

**רבי היה יושב ודורש כו'**. מכילתא בשלח פרשתא דשירה פ"ט. והובא בילקוט לקמן פ"ו. ומפרש שם אחת היא יונתי תמתי זה משה ששקול נגד הכל. ונראה שזה חסר כאן. וע"ז הוא שמביא ענין הא דרבי יושב ודורש כאן. וכמדומה שזה שמעתי מהרב המנוח מו"ה משה מ"מ דשקלאב דורש לציון תובב"א:

**דוגמא דידך דמיא להדא יונה**. בתנחומא תצוה ס"ה (והובא בילקוט כאן) מי שמבקש לקנות חטים אומר הראני דוגמתן אף אתה דוגמא שלך דומה ליונה כו' יודרש עיניך לשון דוגמא. כמו בלשון חכמים עיין ענין גוון וכגון (ובב"ר פע"א מצדיק עינו דוגמא דידהון):

## פרק טז

**שהוא יכול כו'**. ואעפ"כ אין מחליפה. ולכן מקלסה בלשון כפול. לומר אף שאינה עושה רצונו ויכול להחליפה. מ"מ יפה ונעימה לפניו ואין מחליפה. אבל היא שאינה יכולה להחליפו (זכר לדבר האיש מוציא בגט שלא ברצונה והאשה אינה יוצאה אלא ברצון

הבעל). לא הוצרכה לקלוס בלשון כפול. ור"ח אמר שאף היא לשונה כפול לענין שאף בשעה שכועס ומתנהג עמה באף וחימה בכ"ז נעים שמקבלת תוכחה באהבה:

**בחדר המטות ר"א ורשב"ן כו'**. שוח"ט מז' י"ח ע"פ כי אתה תאיר נרי:

**וישראל רבים כחול אשר על שפת הים** כצ"ל:

**ס"ר דקני לא אחזקה להון** כצ"ל (ואפשר לפי הנוסחא דכאן צ"ל לא מטענה להון):

### פרק יז

**ומה הרטבה הרטיב**. לשון רעננה דרש רענן ורטוב כמ"ש בהגהותי ריש סדר ויצא ע"ש:

**אין אדם נהנה מן הברות כו'**. נכון לגרוס מקרה מן הברות וכדלקמן שיהא אדם מקרה בארזים כו':

**ומרהיט בברותים**. עמ"כ בשם ס"י. וכ"ה בילקוט (ושם הלשון מרשין של ברותים שהוא במקום דרוסה. והוא לשון מעורבב. שמרישין הן קורות. ולשון מקום דריסה נשתבש שם מדרשא קמייתא דהכא שהיו הכהנים רוהטים ודורסים שם):

## פרשה ב

### פרק א

**מגונה שבמינים כמוץ לפני רוח**. כ"ה בשוח"ט מז' א' ובילקוט כאן וכצ"ל:

**ומשענתך זו תורה**. מפרש בשוח"ט כד"א במחוקק במשענותם. והכוונה יסורים שאין בהם ביטול תורה כדאיתא בברכות (ה'):

### פרק ב

**רוח צפון יוצא כו'**. **כלפי דרום והרוח עוקצה רוח דרום יוצא ומטה אותה כלפי צפון והרוח עוקצה וכן כל ד' רוחות אעפ"כ לבה כו'** כצ"ל. ובילקוט הגי' ד' רוחות מנשבות והחוחין מעקצין (כצ"ל שם ונדפס בטעות מקצצין כו'):

**ארנוניות וברוסגניות**. בילקוט הגי' וגולגליות וכן נכון. ולגירסת הספר אולי פירשו מענין בורגנין שבדרכים. והיינו מס שהיו מעלין לצורך תקוני הבורגנין (ובמכילתא יתרו ר"פ בחדש השלישי איתא לתקן הברגמין והבורגסין שבדרכים):

**אינה בטלה לעולם אלא ע"ג ריחה**. כמ"ש בזוהר שמות (ך') שאפי' מוצקין (נראה צ"ל צומקין. וכ"ה שם להלן סוף הענין אינו נצמק לחזור כו') אותה באור והוא מתהפך ללבן לעולם ריחו לא זז ממנו:

### פרק ג

**תפוח הזה ניצו כו'**. שבת (פ"ז) ע"ש בתוס':

**ועד שגומר פירותיו חמשים יום**. בבכורות (ח) איתא ס' יום:
**ואת מריח בו כמה ריחות**. ובילקוט הלשון וריחו טוב מכל האילנות. ובזוהר אחרי מות (ע"ד). ריחיה דקיק מכל שאר אילני ועיין תענית (כ"ט) כריח שדה וכו' שדה של תפוחים:
**על הים קוו לתורה לדגלים למשכן**. אפשר רמיזא במקרא דתבאמו ותטעמו אל הר נחלתך מכון לשבתך. דתביאמו להר נחלתך ודרש על הר סיני שנתנה בו תורה שנקראה נחלה. ותטעמו לדגלים כדלהלן שורות כנטיעות של כרם. ומכון לשבתך הוא המשכן. וז"ש להלן שנתנבאו ע"ע ר"ל כשאמרו השירה:
**לפיכך הוא אומר תחת התפוח עוררתיך**. אפשר מסיפי' שמה חבלה דרש שמשם יצאה חבלה לעובדי כוכבים:

## פרק ד

**ז"א בית אב של הלכה**. ע"ל פ"א פסקא ב' מש"ש בס"ד:
**ואיבת אמר הקב"ה ודגלו עלי** כצ"ל פי' טעותו כדלקמן:
**לאהרן הרן**. כ"ה בתוס' בעבודת כוכבים כ"ב) ד"ה דגלא. ובהג"א שבת פ"ו סי' י"ג. ומשמע שהן גורסין כאן ג"כ ודגלו במקום לגלוגו ומפרשים אותו לשון טעות:
**לשעבר אדם מראה כו'**. שוח"ט מז' ך'. וכתוב בפרק המצות שבס"ס ר"ח ודגלו עלי בגימטריא קטן:
**שרגל יעקב אבינו באביו כו'**. וז"ש הביאני אל בית היין כמ"ש שם ויבא לו יין כו' ע"ש בזוהר:

## פרק ה

**סמכוני באשישות**. מס' סופרים פט"ז:
**בשביל להביאני אליך**. ט"ס וצ"ל לאהבני וכ"ה במ"כ:
**א"ר לוי לשעבר היתה פרוטה כו'**. מס' סופרים שם:
**וביותר שהן חולים מן השעבוד**. וכמש"ל כיון שחלה כו':
**כל מיני תענוגים**. וכן אגדה אמרו בקה"ר פ"ב פ"ח שהוא ענוגו של מקרא:
**בשלפי השמד**. עמ"כ. ועיין פירש"י יבמות (קט"ז:) ד"ה שלפי כו':
**אלא מקומו של אדם מכבדו**. וז"ש בשבת (לג:) שגזרה המלכות שיהיה ר' יהודא ראש המדברים בכל מקום. פי' אפי' שלא במקומו ועירו ששם חלקו לו חבריו כבוד מכבר (ובשלהי ברכות גרסי' בהך דר"י דהכא ראש המדברים בכ"מ):
**וכי צריכין היו ישראל באותה שעה כו'**. ויק"ר פל"ד:

**פתפותי ביצים היו שם**. עמ"כ. ולפי הירושלמי במאמר זה (שהביאו רשב"ם בב"ב (ק"י ד"ה ששב כו'). שהיתה עינו צרה בעבודת כוכבים שלו כד בר נש מייתי תור או אימר או גדי לעבודת כוכבים הוי א"ל וכי מה מועילה כו' אזל ואייתי פינך (קערה) דסלת ועשר בעין עלוי כו'. י"ל שז"ש פתפותי ביצים ביצים טרופין בקערה עם סלת בזה היה מסתפק לצרכי חייו:

**כחש לו שיקר לו**. עיין תדא"ר פי"ב:

**לחם כזבים**. שלולי שכזב לו לא היה רוצה לאכול עמו וקראו בלשון המקרא (משלי כ"ו) אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים וגו' כי כמו שער בנפשו וגו':

## פרק ו

**וימינו תחבקני אלו לוחות השניים**. כי הראשונים נתנו בקולות ושלט בהן עה"ר. והשניים שנתנו בלחש ובכפרת עונם ע"י התשובה קרי להו ימינו תחבקני. אבל יותר נכון לגרום איפכא דוודאי לוחות ראשונים נתנו ברצון יותר מהשניים וכמ"ש (עירובין נ"ד.) שאלמלא נשתברו לא שלטו בהן אומה ולשון:

## פרק ז

**ומה היו עושין כו'**. ומכיאין קרומיות של קנה. כ"ה בשוח"ט מז' ט"ז וכצ"ל. וכ"ה בילקוט המכירי תהלים בשם השה"ר:

**בימי עמרם**. אפשר היינו מה שגזרו על עצמן שלא לפרות ולרבות כדאיתא בסוטה (י"ב) ובשמ"ר פ"א. ובזה תשוב שדחקו את הקץ:

**ושלא יעלו חומה**. הלשון יעלו חומה האמור כאן (ולהלן פ"ב פ"ז) יצא מלשון המקרא (יואל ב') כאנשי מלחמה יעלו חומה. והכוונה שלא יעלו כלם ביד חזקה (והראשונה שלא ימרדו כל המלכיות. היינו שבארץ גלותם עצמם יהיו נאמנים למלכות ולא ישתתפו ח"ו עם מורדים במלכות):

**על שעברו על הקץ ועל השבועה**. ז"ש שם לא שמרו ברית (אין ברית אלא שבועה) אלהיך ובתורתו מאנו ללכת ועמ"ש בס"ד בביאורי לפר"א פמ"ח.

## פרק ח

**קול דודי כו'**. ר"י ור"נ ורבנן. כל המאמר בפסיקתא דפ' החדש:

**ר' יודן ור' חמא בשר"א בנו של ריה"ג**. כ"ה בפסיקתא שם וכצ"ל:

**ואחד מהם גולה לסרמטיא**. כ"ה הנכון לגי' הספרים. והוא שם מדינה בימים קדמוניות בירכתי צפון. ובפסיקתא וילקוט הגי' לברטניא:

## פרק ט

**דיאו דיאו את לגבן**. לגי' הספר אפשר גרסי' דיאה דיאה. ופירושו כמו כאשר ידאה הנשר. ר"ל פרח אתה אצלנו תחלה. ובפסיקתא שם הגי' דומו דומו. ואולי פירושו שתוקו שתשקו עד שיבא הוא ויגלה אלינו תחלה (ונכון לפ"ז לגרום אתי לגבן תחלה). וז"ש השבעתי כו' אם תעוררו. אלא דומו ושתוקו:

**ומים לסיני במצרים כו**' כצ"ל. ותיבות מסיני לעתיד ט"ס. וכן להלן ליתיה:

**ואת אהרן נצבים לקראתם כך גואל כו**'. **נכסה מהן יהודא ברבי אומר כמה נכסה מהן מ"ה יום** כצ"ל. עיין בפסיקתא ובמ"ר ורות רבה פ"ה וילקוט:

**את המן**. עיין בבמ"ר שם:

**אחר כותל מערבי**. שמ"ר פ"ב:

## פרק יא

**הסתו עבר אלו ת' שנה**. אפשר דרש הסך ת':

**חלף הלך לו אלו ר"י**. כ"ה עולה בגמטריא עם הכולל. עיקר טרחותא מטרא פ"ו יום הוא. כ"ה גי' א"א (והוא כמנין שם אלקים כמ"ש על גשמים שיורדין בגבורה) והיינו מן י"ז במרחשון שהוא זמן רביעה ראשונה עד ט"ו בשבט שאז עברו רוב גשמי שנה כדאית בר"ה (י"ד) כי חשבון חשון וטבת חסרים עולין פ"ו יום:

**שנולדה מרים א"ר יצחק לכך נקרא כו**'. כ"ה בפסיקתא. והוא ברייתא בסדר עולם פ"ג (ואפשר צ"ל כאן א"ר יוסי שהוא סתם סדר עולם):

## פרק יג

**אלא ענה ע"י יהושע וא"ל ע"י אלעזר מה א"ל קומי לך כו**'. כ"ה בפסיקתא ובילקוט וכצ"ל:

**זמנה של ערלה כו' של כנענים שיזמרו כו**'. עי' זוהר ויקרא (ד'). וע' פקודי (רנ"ח):

**זמנה של א"י שתחלק**. עמ"כ. ואפשר דרש זמור על א"י כד"א (בראשית מ"ג) מזמרת הארץ:

## פרק יד

**וכל י"ב שבטים משולים כחיות**. כדלקמן פ"ד:

**תנא דר"י בשעה שיצא כו**'. מכילתא ר"פ בשלח:

**ד"א פתר קרייה כו' ר"ע כו' ריה"ג כו**'. מכילתא יתרו ספ"ג דמתן תורה ע"ש:

**חד אמר הטבה כו**'. ויק"ר פל"ב ע"ש בהגהותי בס"ד:

**וכבר נמנו פ"א כו**'. ירושלמי ספ"ק בקדושין ועיין בבלי שם:

**ע"ד דר"מ כו' ע"ד דרבנין כו'**. היינו פלוגתא דר"מ ורבנין בפ"א פ"ב לעיל:
**איזהו בקר כו'**. ע"ל פ"ו פ"ג. פסחא כזיתא והלילא מתבר אגרייא כצ"ל וכ"ה בפסחים (פ"ה):
**זה השיר כו' זה הדוכן**. נראה דהאי שיר היינו הלל שבלילי פסחים דבסמוך וא"כ אין ענין דוכן לכאן. ואפשר צ"ל זה הראיון. והיינו עליי' לרגל בראיית פנים ג' רגלים. או גרסינן ד"א זה השיר והיינו שיר הלוים על הדוכן ממש:
**מפני מה נתעקרו כו' כדי שיצאו רוב שנים בלי שעבוד**. תנחומא ויצא ס"ז:
**מקבלת הריונן היא מתכערת** כצ"ל. וכ"ה בילקוט. ועיין אדר"ן ספ"א:

## פרק טו

**אלא בדבר שכבה באש** כצ"ל וכלשון המקרא שמביא כפשתה כבו (ובמצרים מיירי כדמוכחי קראי שם) ועיין במכילתא בשלח פרשת שירה פ"ו:
**אלא איזהו מדה קשה המוציא כו'**. דלזא"ז כתוב במקרא:
**אר"י קיניגן כו'**. עמ"כ בשם א"א דבנ"א ל"ג ליה כלל. ונ"ל לנוסחא זו גרסינן חיל ועזוז זה שהטיסם (או צ"ל שיטתם) אחריהם בים:
**ס"ר אמר משה כו' אנכי בקרבו**. עמ"כ. ובחנם דחק המפורש הוא בב"ר ויחי פצ"ז במימריה דר' לוי דילפינן בקרבו מן בקרב הארץ מה בקרב הארץ ס"ר אף בקרבו שהיה במים בגבול דגים ס"ר:
**מי גרם לכרמנו להיות מחבל וכרמנו סמדר ואבקש כו' גודר גדר ועומד בפרץ וגו' ולא מצאתי** כצ"ל. ודרש לכן עלו שועלים בפרצות לחבל כרמים בשביל שכרמנו סמדר ענבים שלא בשלו פריין. ר"ל שאין בה צדיקים גמורים שבפרי מעשיו יהיה יכול לעמוד בפרץ שאז הי' מציל כקרא דיחזקאל:
**אלולי נח דניאל ואיוב**. עמ"כ. ובא לפרש מ"ש לא מצאתי איש לעמוד על הארץ להציל בזכותם היינו צדיק גמור כאלו כדכתיב (שם י"ד) הנה נותרה בה פלטה המוצאים (על ג' צדיקים אלו):

## פרק טז

**במקניאין כו' במכעיסין כו'**. אפשר תופס לשון המקרא. קנאוני בלא עם כעסוני בהבליהם:
**בצמרמרייא**. הוא חלי קדחת ר"ל שיש בה קור וחום:
**הוי אומר האל הנאמן**. כד"א חלאים רעים ונאמנים וכמ"ש בעבודת כוכבים (נ"ה) נאמנים בשליחותם:

**כתיב הרועה כו' אין שרביטו כו'**. כד"א (מיכה ז') רעה עמך בשבטך:

### פרק יז

**אכניס פיתה**. כלומר לדחותו בנשיבה בעלמא כד"א כל צורריו יפיח בהם. כלומר בנשיבת רוח היום של הגאולה תנום חשכת לילה של גלות. וז"ש באג"ב ר"פ ל"ו יפיח יימא ואינון ערקין. ר"ל כמעט קט ואיננו:

**שני צללים קשים של טיט ולבנים**. שהיו מחשכין עליהם האור בקושי עבודתם. כמו שמחשיך הצל אור היום:

**שאני נהפך להם ממדה"ד כו'**. דרש סב לשון סובב ומתהפך ממדה למדה וכ"ה בילקוט:

**הצללים אלו צללי יגון ואנחה**. ר"ל כד"א (ישעיה נ"ב) ונסו יגון ואנחה. וכ"ה באג"ב שם:

**שיגלו המלכיות בתר אוריוהון** כצ"ל. ופי' דדרש הרי בתר אין הרים אלא מלכיות (ספרי האזינו פסקא ש"ך) ובתר מפרש ליה אחרי בלשון ארמי. ומהו הדבר שאמר עליו שיהיה לאחריו. פליגי ביה. דר' יודן אמר אחר אוריוהון פי' גבולם (עיין מ"ע ערך אוריין). וכד"א (בעובדיה) עד הגבול שלחוך וגו'. ור' לוי אמר כדתיתב כו' בתר סולייא ר"ל אחורי כפות עקבי המנעל וכד"א על אדום אשליך נעלי:

**דיני ימתח להם** כצ"ל:

## פרשה ג

### פרק א

**זו לילה של מצרים**. שהלילה מוכנת לגאולה לדורות והיו שואלין את משה במצרים ולדניאל בבבל אם הגיעה זמן הגאולה בלילה ההוא:

### פרק ג

**זה שבטו של לוי הד"א עברו כו'**. כאן שאין צריך רק לראיה דלוים נקראו שומרים. לא היה צריך למקרא זה. שפשוט הוא שהלוים שומרי משמרת הקדש הם. רק משום דלהלן פ"ה פ"ו שדורש מצאוני השומרים הכוני פצעוני ע"ז שעברו הלוים במחנה והרגו עובדי העגל שם מביא מקרא זה דעברו ושובו וכו'. לכן כתבוהו כאן ג"כ כדרך המדרש (וכאן גופיה נמי י"ל דלדרוש הסובבים בעיר מביא זה דעברו וכו'):

### פרק ד

**שמשם נתחייבו ישראל בהוריי'**. מבואר לעיל פ"ב ע"פ כתפוח ע"ש:

**הדא חיותא כו'**. באדר"ן פל"ד מפרש זה בחזיר של יער מזיק ושל יאור אינו מזיק. ועיין זוהר בא (ל"ה) דאיתא כן בנחש:

**אין לך כו' קשה כו' מן הצפון**. בגיטין (ל"א) אמרינן רוח דרומית קשה מכולם ע"ש:
**עשר לשונות נקראת נבואה**. אדר"ן פל"ד וב"ר פמ"ד:
**עלי עילם כבר נתעלה צרתה של עילם** כצ"ל:
**ארשב"ג הראשונים ריח כו'**. איכה רבה פ"ה ע"פ בנפשנו:
**העומר שלכם בכמה קרב**. מפני שהיה ליל העומר התחיל להתגאה ולהתלוצץ בדבר:
**תעה לבבי זה ב"ד**. שסנהדרין נקראו לבם של ישראל. וכמש"ל שנתקבצו אצל ישעיה כו':
**פיילי נהניתה אתה**. עמ"כ. ונכון לפרש פיילי על כלי בהמ"ק ששתה בהן (אלא שלשון פיילי נמצא רק בכלי חרס) ולפי נוטריקון שדורש תיבת פלצות קרוב יותר להגי' פיילי צחות אתא ר"ל בשביל שצחית ושתית לצמא בפיילי כלי בהמ"ק לגין אתא באה לך בעתותא זו:
**על ידי שנאפלו דבר לצות** כצ"ל. ופי' ע"י שנשתהו ונתאחרו ישראל בגלות לחשבונו של בלשצר התחיל לדבר לצות ששוב אין נגאלין ולשתות בכלי בהמ"ק ולהתלוצץ מהעומר כמש"ל. וכמ"ש במגלה (י"א):
**צפה הצפית אקימו מנרתא**. ב"ר ס"פ ס"ג:
**משחו מגן קבלו מלכותא הוי א"ל כורש כו'**. דרש משחו מגן העמידו מלך שהוא מגן וצנה לעמו. ומדכתיב קומו השרים דרש ליה על כורש ודריוש שהן היו השרים והיו מדיינין זע"ז מי יקבל המלכות תחלה. וז"ש (דניאל ו') ודריוש מדאה קבל מלכותא. שבתחלה לא רצה לקבלה ואח"כ נתרצה וקבלה. ועי' בילקוט אסתר רמז תתרמ"ט ותתר"ן:
**הה"ד כי לא ממוצא כו'**. היינו דכתיב לקמיה אל תרימו למרום קרנכם תדברו בצואר עתק. שזהו בלשאצר דכתיב ביה ועל מרי שמיא התרוממת וכמש"ל משמיע חרופין וגידופין כו' וז"ש עתק. ומדכתיב לא ממוצא לא ממערב דרש שאמר לחיילותיו כל מלכות שמרדה בי נבא עליה ואמר הקב"ה לא ממוצא כו' כי אלהים שופט פורענות ההוא גברא. זה ישפיל וזה ירים ביה בליליא קטל בלשאצר ודריוש מדאה קיבל מלכותא:
**נתוותרו בני מעיו**. פי' נתרפו והיו משולשל. ובא לו זה מן הבעתה וחלחלה וכמ"ש במגלה ותתחלחל שהוצרכה לנקבי'. ועיין באסתר רבה רפ"ג ובהגהותי שם בס"ד:
**מי נפק לא ארגשון** כצ"ל. ופי' בשעה שיצא:

**נטלו פרחה של מנורה**. אפשר דרש צפה הצפית קומו השרים כמש"ל הצפית מנרתא וצפה הצפית היינו פרחה וכתרה של מנורה כמ"ש (ד"ה ב' ג') הצפת אשר על ראשו. וקומו השרים היינו דריוש כורש כדלעיל:

**ולא פליגי כו' עבד מפרפר כל ההוא לילא** כצ"ל (או לגי' הספר יומא צ"ל עד ההוא יומא). ופי' דלא פליגי שלדברי שניהם יצתה נשמתו בסוף הלילה בע"ה. ולא קיבל דריוש מלכותו עד שהאיר ע"ה והלילה היה נחשב לבלשצר שלא מת עד סופה. אלא דלמ"ד שנהרג כעת מחליית שינתא היה מפרפר בעוד נשמתו בו עד ע"ה (וזהו לשון מפרפר וכמ"ש ריש מס' שמחות במכת בכורות אע"פ שהכה אותם במכת מות בחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבקר) ולמ"ד כבין זאב לכלב היה מדומדם כל אותו הלילה פי' מבולבל מן הפחד והשכרות (וכההיא דירושלמי פ"ק דתרומות אפי' מדומדום שפירושו משכרות):

**כבין כוס לכוס נכנסה מלכות כו'**. נ"ל משום דכתיב (ירמיה נ"א) כוס זהב בבל ביד ה' וגו'. וכן שם (כ"ה) קוראה כ"פ כוס. וכאן כתיב כוס ביד ה' להשקות לבבל דהיינו מלכות פרס. לכן דרש כבין כוס לכוס (ועיקר הלשון אפשר יצא מהא ששנינו במעשה בראשית (בחגיגה ט"ו) כתרי כסי דסחיפי אהדדי):

**פני פליא כו'**. במ"ע ערך כאמי הביא הגי' פרני פליא קתיס כאמי מחי. ופירשו זונה זקנה שבי לארץ וזני. והוא מכוון לדרשא דהכא רדי ושבי על עפר. ומשום דקרי לה בתולה מפרש לה את סבור בעצמך כו' אבל זקנה את. וכמ"ש (יחזקאל כ"ג) ואומר לבלה נאופים ודרשוהו בויק"ר פל"ג פליא פורני שפירשוהו זונה בלה מזקנה. ועיין בערוך ע' פלא:

**נכיתה שנכת מסנחריב**. עמ"כ. והוא מלשון נשך ותרבית שנשכו ממלכות בבל בימי סנחריב (או הוא מלשון ניכוי ופחת) ואף שחליו של חזקיה קודם מפלתו של סנחריב היה כדאיתא בסדר עולם פכ"ג שהביאוהו המפרשים ז"ל. י"ל שעד שהגיעו שלוחי מרודך מבבל ארץ רחוקה כבר נפל סנחריב:

**זיין בולע זיין**. היינו פרזלא דבלע פרזלא דסנהדרין (צ"ו). ובחנם דחק המ"כ. ופי' נכתה לפ"ז לשון נשיכה שנושך ובולע או לשון הכאה שמכה ומשבר:

**בתי השן נמשכין כשעוה**. בתי השן כתיבי (מלכים א' כ"ג ועמוס ג') ולשון נמשכין כשעוה אין מיושב כ"כ. ואפשר גרסי' נמשחין בשעוה שהיו נמשחין בשעוה בין הסדקין או ע"פ כלן שלא ינשב הרוח בהן. ולגי' הספר י"ל שהיו מרככין השן ע"י האור ואז היה נמשך כשעוה (וע' רש"י ר"ה (כ"ז) ד"ה שקצר כו') ואפשר הגי' הנכונה בתי הזהב

נמשכין כשעוה וכדלקמן פ"ט זהב שחוט שנמשך כשעוה (וכשעוה דקאמר הכא נראה דמלשון נכאת דרש ליה כדמתרגמינן נכאת ולוט שעף):

**דבש בריא כאבן**. אפשר יליף האי נכאת מדכתיב מעט דבש נכאות וגו' דנכאת לשון דבש שנתקשה כאבן וצריך להכותו ולשברו כשבאין לאכלו:

**בזה אנו עושין מלחמה**. מ"ש המ"כ בשם פר"א. הוא שם בפ' נ"ב ועמש"ש בביאורי בס"ד:

**המלך שנתון לפנים מז' קנקלין**. עמ"כ. וכן היה דרכן שהמלך יושב לפנים בז' קנקלין. וכאן בבבל נגזר עליה גלי צמתך. נגד מ"ש (ישעיה כ"ב) ויגל את מסך יהודה שדרשוהו גלי דכסיא:

**ואפי' דניאל בעי לה רחמי כו' למה גואלנו ה' צבאות שמו**. מרישי' דקרא נקם אקח ולא אפגע אדם דרש שלא אקבל פגיעת ותפלת שום אדם (והיינו אפי' יתפלל דניאל שתפלתו נשמעת כד"א (דניאל נשמעו דבריך. והוא נתן עצה לנ"נ חטייך בצדקה פרוק) וכתיב בסיפיה גואלנו ה' צבאות שמו. כלומר בשמו נשבע שיגאלם ושוב לא יחזור בו (וכמ"ש (ישעיה יד) כי ה' צבאות יעץ ומי יפר):

## פרק ו

**עילוייה מן המדבר סלוקה מן המדבר** כצ"ל. וכ"ה לקמן פ"ח פ"ג. ודרש עולה לשון סילוק. וכן מיתתה נמי מעולה וסילוקה דרש:

**ממלכת כהנים נבואה מן המדבר וכל מתנות טובות כו' מן המדבר הוי עילויה מן המדובר סילוקה מן המדבר תני רשב"י במדבר טענו ובמדבר פרקו כתמרות כו'** כצ"ל:

**נבואה מן המדבר**. כמ"ש במכילתא יתרו קרב אתה ונשמעה מאותה שעה זכו ישראל להעמיד מהם נביאים מ"ש:

**כמין שני זקוקים כו'**. במ"ר פ"ה ודב"ר פ"ז:

**אלוקות הן אלו**. עיין בילקוט ראה רמז תת"צ מהילמדנו:

**הן תשמישן של אלו**. צ"ל אין תשמישן כו'. מקוטרת מור זה אברהם כו'. זוהר וישלח (קע"ו). ועיין שם בא (ל"ט):

**כקומץ לבונה**. שהקומץ עולה לאשים על כל לבונתה אזכרם לה'. וכן יצחק חשוב כאלו עלה כליל לאשים לזכרון לפני ה' תמיד:

**מטתו שלמה כו'**. כדמפ"ו ר' תנחומא זה קופת הרוכלים כו'. ועיין בילקוט ראה שם:

**ברם רוכליתו של יעקב לא היתה אלא מאותו האבק כו'**. שברגליו (כד"א וישא יעקב רגליו) הלך ויגע עד שעשה לו כל הכבוד הזה. וזהו רוכליתו:

**מזכות אותו האבק**. אפשר ר"ל רק אבק מעשיו נהנה בעוה"ז. והעיקר והקרן קיימת לו לעוה"ב:

**זה אחד מי"א סממנין**. כאן שני סממנין מור ולבונה כתיב (ותפס הראשון והאחרון והכל בכלל מכל אבקת רוכל). רק משום דלעיל בפסוק צרור המור נקטי' בלשון אחד כתבו כאן ג"כ כן:

**וסוף שהמקום עתיד לשבח את בניו בקרוב**. בירושלמי ביומא ובשקלים ליתיה. ואי גרסי' ליה הוא כעין תפלה על הגאולה בקרוב:

**באלישבע כו'**. שהיתה לה עלויים רבים מן המדבר: וכיון שנכנסו בניו להקטיר יצאו כו' כצ"ל. וז"ש מקוטרת מור:

**כד דמך ר"א ב"ר שמעון כו'**. ויק"ר פ"ל:

## פרק ז

**שהן מגברין את ישראל א"ר עזריה כו'**. **ישא ה' כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה** כצ"ל. וכ"ה בבמ"ר:

**שהן נלחמין בכל מיני פורענות**. וי"ל אחוזי חרב. שהן אוחזין ביד חרב נוקמת שלא תצא לעולם:

**ויקרא ק"ש ויתפלל תפלתו**. בבמ"ר ליתיה. ולגי' דהכא י"ל דדרש ליה אחזי חרב זו ק"ש חרב פיפיות כו' ומלמדי מלחמה זו תפלה כמ"ש בזוהר עידן קרבא וגם בב"ר פ' אמרו בא וקרב עלינו כו':

**וי"ב מחלוקת כו'**. פי' בס"ד בהגהותי לבמ"ר ע"ש:

**וקמיצה שנוטלין שכרן מתרומת הלשכה ר"י בש"ר אמי מבקרי מומי כו'** כצ"ל. ולא קאתי לדרוש אחזי חרב על מבקרי מומין אנא הוא סיום המאמר בירושלמי בענין נוטלי שכרן מתרומת הלשכה:

**מלומדי מלחמה כו' יעשו עבודה**. ומלחמה של תורה היא:

**בנותרות. וזהו מפחד בלילות**. שלא ילינו ויותירו עד הבקר:

**כלם משננין ההלכה כחרב**. כ"ה בבמ"ר וכצ"ל:

**הכל נושאין ונותנין האיך להוציא כו'**. זהו איש חרבו על ירכו להלחם זה כנגד זה במו"מ במלחמתה של תורה בשעת הדין להוציאו לאמתו. ומפחד בלילות דרש מתפחדין מדינה של גיהנם. ובבמ"ר נתוסף מלשון הש"ס בסנהדרין (ז') תוך המאמר כאלו החרב מחתרת בין ירכותיהן:

**כאילו שיצאת מיריכך**. כלומר בתך. שאין אדם מהרהר בה כמ"ש מתייחד עם בתו. ומפני שמדבר עמה על עסקי כתמה ונדותה יש מקום לחוש שיהרהר בה. לכן אמרו שיראה כאלו היא בתו. ובבמ"ר נ"א בזה:

א **נטל חרבו על יריכו ומל עצמו**. ולפ"ז מפחד בלילות היינו מפחד הלילה ההיא שעבר ה' לנגוף את מצרים ועל בני ישראל פסח בראותו את הדם:

ב **כיון שחוטא כו' ומתפחד כו'**. כמ"ש שלהי ברכות האי מאן דמפחד חטאיה כו':

ג **היו רואין שבע מחיצות של אש בוססות זו בזו**. כ"ה בבמ"ר ובפסיקתא וכצ"ל (יותר היה מכוין לגרוס תוססות):

ד **ורפה ידים והחרדתי אותו עד שלא** כצ"ל:

ה **דהוו רזיין בהון**. צ"ל אזיין וכ"ה במ"כ וז"ש שהיה רודה בשדים שיסיקו לו המרחצאות (ולשון רודה צא מהמקרא (מלכים א' ה') כי הוא רודה כו' ושלום לו מכל עבריו מסביב ודרש ליה שלום מפחד המזיקין המסבבין האדם כמ"ש דקיימי עלן כי כסלא לאוגיא. והן היו לו לעבדיו בשלוה בלי פחד):

## פרק י

א **כתוב אחד אומר ולא יכלו כו' כיצד יתקיימו כו'**. עיקר הגי' נראה כדאיתא בפסיקתא דכלות משה (הובא בילקוט מלכים ח) ובתנחומא ויקהל סי' ז'. כתוב א' אומר השמים ושמי השמים (וע"ש בתנחומא נ"א) לא יכלכלוך וכתוב אחד אומר ולא יכלו כיצד יתקיימו כו':

ב **למערה כו' והים לא נחסר כלום**. אפשר ממשיל להים שאינו נחסר מפני שכל הנחלים שבים ללכת אל הים. כן מזה עצמו שנתמלא שפע אור הכבוד בעולם במשכן חזר ונתרבה כבוד מלכותו להגלות בעולמו ביותר למעלה ולמטה:

ג **זה הכפורת שזהבה דומה לארגמן**. לא מצאתי שיהא זהב הכפורת משונה במראיתו לארגמן יותר משארי זהב שבכלי המקדש. ובבמ"ר הלשון שהוא דומה לארגמן. אפשר רמזו למלאכי המרכבה שראשי שמותם ארגמן כידוע וכמ"ש (בד"ה א' כ"ח) הכרובים לתבנית המרכבה:

ד **שאפילו מה שאחורי הכפורת לא היה פנוי כו'**. וזהו תוכו רצוף כו':

ה **עשה כסף כו'**. כל המאמר הזה עי' מ"ש בהגהותי בבמ"ר בס"ד:

ו **לגפרית הזה שמוצצת באש**. עמ"ש בהגהותי בבמ"ר בס"ד. ובילקוט המכירי כ"י ראיתי הגירסא לגפרית מצפת במים. אפשר הכוונה שדולקות במים שיש תחבולה לעשות נר מגפרית ותערובות ש"ד שידלוק במים:

ז **לנעמיות**. היא בת היענה שדרכה לבלוע זהב ושארי מתכיות ומזדכך במעיה מחום האיצטומכא (ודרך רמז י"ל זהב מזוקק במשקל (ד"ה א' כ"ח) בגי' מאכילם לנעמיות):

ח **בזבל ז' שנים ויוצא מזוקק**. שחום הזבל מזקקו. ורמיזא במ"ש (תהלים י"ב) בעליל לארץ מזוקק שבעתים ובעליל לארץ פירושו שעושין תחבולה לזקקו בארץ. גם י"ל דדרש בעליל כמו באליל באל"ף תהוא דבר פחות ומאוס ויהיה כינוי על הזבל שנותנין בארץ ומזקקין בו:

ט **כל מיני אילנות**. ז"ש ותמורות. שהוא ?לשוץ תמרים וענפי אילנות:

י **בשעה שהעמיד מנשה כו'** פרח לבנון אומלל ואין לבנון אלא בית המקדש ומקרא זה בספר נחום כתיב שנתנבא בימי מנשה כמ"ש בסדר עולם פ"כ ובימיו הוא שאמלל פרח לבנון הזה:

יא **זה שלשלת יוחסין**. עי' יד"מ. והוא מלשון הבמ"ר נשא שם. ועיקר לשון שלשלת יוחסין נראה שיוצא ממ"ש בפתיחתא דאיכה ושלהי קה"ר חבל הכסף זו שלשלת יוחסין. ששם בחבל שייך לשון שלשול בחבלים. ואיידי דהתם נקטיה במ"א:

יב **שנמכרין בזהב** כצ"ל בבי"ת:

יג **אלו דברי תורה**. שבה נרפדו מצעות עולמות עליונים. (ודרך רחוק קצת אולי י"ל דדרש רפידתו פרי דתו):

יד **תוכו רצוף אהבה כדלעיל** כצ"ל. והוא כדדרשו ר"י ור"ס לעיל תורה ושכינה. ואפשר היא נמשך לדרשא דארבע גאים שלמטה דדרש מבנות ירושלים על ארבע חיות שבמרכבה:

טו **ארבע גאים כו'**. שמ"ר פרשה כ"ג:

## פרק יא

א **בתגלחת במילה ובציצית**. שעל ידי אלו הן מובדלים בתגלחת ובמילה בגופן (מכף רגל ועד ראש) ועל ידי ציצית בבגדיהן ואפילו שתבנית הבגדים שוין מכל מקום הציצית מבדילן:

ב **בריותיו שלימות**. דרש במלך שלמה שמלך בעת הבריאה על בריותיו שלמים וכמ"ש (בחולין ס') בקומתן נבראו כו':

ג **בר קפרא אמר אדם כו'**. ב"ר פי"ד:

ד **הרקיע של שלג**. ולהלן היא אומר של מים וי"ל דכאן ברקיע שעל ראשי החיות שנאמר בו כעין הקרח הנורא. ולהלן ברקיע שבו כוכבים ומזלות:

ה **וכתיב והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק**. ואמרו בחגיגה י"ג כאור היוצא כו':

י **ואית ליה ה' אפין**. עי' במ"כ סדר נשא וקצת משמע כפירושו בירושלמי דר"ה פ"ב (שהביאו המ"כ) אבל לפי המאמר כאן נראה פירושו שחמש מקראות יש לו לזה המאמר שהקב"ה עושה שלום בין אש ומים וכדחשיב ואזיל א' המלאך תרשיש ימא רבא ופניו כברק אש. ב' המקרה במים עליותיו וכתיב נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי (וכ"פ בנשא וכצ"ל כאן). ג' ה' אלהים אש אוכלה וכתיב בתריה כרסיה שביבין דינור. ד' קרא דעושה שלום במרומיו דפליגי ביה מר מפרש ליה ברקיע והכוכבים ומר מפרש ליה במלאכים מיכאל וגבריאל. ה' אש מתלקחת בתוך הברד:

יא **הדא דר"י כו' הא דר' נחמיה דמיא כו'** פליגי בלשון בתוך הברד אם פירושו בתוך פנימיות הברד או מעורב ביניהם בין הברד (וכי"ב נחלקו המפרשים בפעמוני זהב תוך הרמונים ע"ש):

יח **מיתא ומתקלהא**. עי' מ"ש בס"ד בבמ"ר בהגהותי:

יט **וכיון שראו שהוקשת מלחמתו**. בבמ"ר הלשון כיון שהגיעה ואפשר גם כאן עיקר הגירסא הוגשת בגימ"ל פי' נגשה והגיעה:

## פרשה ד

### פרק א

א **הנך יפה בנטע רבעי הנך יפה במילה**. נתערבבה כאן הנוסחא וצ"ל כמש"ל פכ"א וכמ"ש בס"ד:

ב **מתחת ידיך עיניך יונים**. אר"ל כל כלה כו' בדיקה מבעד לצמתך האשה הזאת כשמצמתת שערה כו' כצ"ל ואפשר לפ"ז ידרש מבעד לצמתך כמו עד צמתך כלומר שכלך יפה מסתמא כיון שעיניך יונים א"צ בדיקה והדר דרש מבעד לצמתך על סנהדרין שהן ג"כ נקראים עיניך כדלעיל:

ג **נראין מצומתין והן מרויחים כהדין סדרא רבא דציפורי** כצ"ל פי' לבהמ"ד הגדול שבציפורי:

ד **הר שגרשתיו מתוכו** עשיתי אותו גל ועד לעבודת כוכבים:

ה **איזה זה ים סוף** כצ"ל ופי' שהקרחתיו מתוכו בעת קריעת ים סוף ונעשה יבשה וקמו כמו נד להיותן עדים לעובדי כוכבים שישמעו וייראו:

ג **לפני השירה כו'** שמחלה השירה. ר"ל ואף בשירת הים נמחל חטא שהמרו על ים סוף וכ"ה במדרש שמואל ר"פ כ"ט במאמר זה ע"ש ועי' שוח"ט מזמור י"ח:

## פרק ד

א **לגזרים והעביר ישראל בתוכו בנוי כו'** כצ"ל:

ב **רב אמר אסף והימן וידותון ושלשה בני קרח אחד** ועזרא ורי"א הימן וידותון ושלשה בני קרח ע"ד אין אסף בכל בני קרח כצ"ל. וכלומר לרב אסף אחר הוא כדמפ"ו ואינו בכלל בני קרח שנחשבים שלשתן כאחד. וקחשיב נמי עזרא לגי' ספרים שלנו (והוא תמוה שיהיה כדברי האומרים שעל נהרות בבל נאמר לאחר חורבן ונקבע בתהלים ואולי הכוונה כמ"ד (בפסחים קי"ז) הלל מרדכי ואסתר אמרוהו. ולזה י"ל שכתבו עזרא שהיו בימיהם) ונראה נכון לגרוס מלכי צדק במקום עזרא כדאיתא בב"ב ובריש מדרש תהלים ע"ש ור"י סובר אסף הוא בכלל בני קרח ולדברי ר"י לא חשבינן עזרא ג"כ וחשיב שלשה בני קרח לשלשה:

ג **אסף הנבא ע"י המלך רב ור"י רב אמר לידותון ממש ידותון בכנור הנבא על הודות והלל (ד"ה שם) על הידותון על הדינין שעברו כו' רי"א לידותון הנבא על הדתות ועל הדינין** כצ"ל. ופי' דרב מחלק במקום שנא' על הידותון מודה שפירושו על הדתות והדינין אבל במקום שנאמר לידותון סובר שהוא שם אדם המוזכר בד"ה שנבא בכנור. ור"י אין מחלק וסובר שבשניהם נדרש על הדתות והדינין:

ד **אלא על ידי דוד מלך ישראל.** כדכתיב במקרא בד"ה דלעיל באסף הנביא ע"י המלך:

ה **שקולו ערב** הה"ד נאם דוד בן ישי וגו' ונעים זמירות כצ"ל:

ו **אלף המגן כל אותם האלפים כו'** לאלף דור תלוי עליו כל שלטי כו' וכצ"ל:

ז **רבי יוחנן פתר קרייה בישראל לפני הר סיני עיניך יונים כשעמדו אצל הר סיני לא היו כו'** כצ"ל:

ח **רתת וזיע שערך כעדר כו'.** ועד לעבודת כוכבים איזה זה הר סיני. ר"א בר כהנא בשר"י מייתי לה מן הכא כו' שלהם למיתה ומה הגלשה כו' כצ"ל:

ט **רב משרשיא בשם ר"א בכל המוספין כו'.** ירושלמי ר"ה פ"ד ה"ה:

י **שלא היה בידם חטא כו'.** בירושלמי שם הלשון כיון שקבלו עליהם עול תורה. וכתב הרוקח סי' רצ"ה שאף בזה"ז בכל חג עצרת שמקבלין עליהם עול תורה נמחלין כל עונותיהם:

יב **סיחון ועוג שעלו מן הרחצה אר"א בששים אלף נכבשה כו'.** ר"ל בס' אלף של בני גד ובני ראובן כדמפ"ו. ודרש הא דכתיב (במדבר ל"ב) אם יעברו בני גד ובני ראובן וגו' ונכבשה הארץ לפניכם דהיינו ע"י בני גד ובני ראובן החלוץ לפניכם. וכאן בא לומר שהואיל וע"י נכבשה הארץ. מזה נלמד שהיו כולם צדיקים נקיים מהחטא שעלו מן

הרחצה וכמש"ל במלחמת מדין שאלו הקדים אחד מהן תש"ר לתש"י לא היו עולין משם בשלום:

יג **והכא את אמר מ"ד אלף כו'**. זה כתוב בבני גד ובבני ראובן שעשו מלחמה עם הגריאים ובב"ר פצ"ח מפורש שזה היה בימי יהושע לכן רמי להו כאן אהדדי:

יד **שהוא מקודש בחורבנו כו'**. הואיל ומביא קראי דמקדשי תיראו מפרש ליה דמורא מקדש זה נוהג בחורבנו כדתנן לא יכנס כו'. כדאיתא (ביבמות דף ו'):

טו **והיין בשלשה שלשה כחוט השני רבי חוניא אמר דמים דתנינן וחוט כו'**. התחתונים ד"א כחוט השני שפתותיך זה לשון של זהורית כו' יותר מן הצדיקים שהעמידה לו בבנינו ד"א שערך כעדר העזים הר שגלשתן מתוכו כו' זה סנהדרין כו' הרג וחנק ר' עזריא בשם ר' יודן כשם שחוט הסקרא כו' בין פטור לחיוב כפלח הרמון רקתך ר"א ב"ר כהנא ור"א ח"א כו' כצ"ל:

טז **חייבין על מחיצתו כו'**. מדרש שמואל פי"ט:

יז **צוארך זה בית המקדש**. זוהר ויגש ר"ט ואגדת בראשית פע"ט ע"ש:

יח **בחורבנן מנין כו'**. לתלפיות תל שכל פיות פונות בו. כ"ה בירושלמי וכצ"ל ופי' אפילו כשהוא תל דהיינו בחורבנו:

## פרק ה

א **מה השדים כו'** מדרש שמואל פט"ו כל המאמר:

ב **שתי משפחות של חכנים היו באלכסנדריא** כצ"ל. ופי' חכנים נחשים שמבשרן נעשה הטריאק"ה כמ"ש מלשון רב האי גאון שבפיסקא הרא"ש פסחים פ"ג סימן ד' (ועי' במוסף ערוך ערך הכן א' שכתב הכינא בלשון גריקו"ס מין נחש שמבשרו נעשה הטריאקי). ולגי' ס"י שהביא המ"כ צבעים נראה דגרסינן צפעים והוא גם כן נחשים. וענין המאמר נראה שהוא משל על משה ואהרן שאהרן אוהב שלום כו'. איש חסידך ומשה היה מקנטרן תמיד ומשניהם יחד נתמזגה ההנהגה על ישראל כענין ב' הנחשים א' מקורית וא' מרתחת שנעשה מהם הרפואה ועי' (שבת ע"ו) חדא אוכמא וכו' ולשון משפחות שייך בבע"ח ג"כ כדאיתא בכ"מ וגם במקרא:

ג **מקדים הרטייה ואח"כ הוא מכה כו'** (מגילה י"ג):

ד **את משה ואת אהרן ואשר העלה כו'** כצ"ל. ודרש שעשה משה ואהרן בשביל ההעלאה:

ה **כיון שפירש א' מהן מדדיהן כו' ואכחיד כו'**. עיין בילקוט נ"א נכונה:

ו **ג' פרנסים טובים**. סדר עולם פ"י תוספתא סוטה פי"א. זוהר אמור (ק"ב) ותענית (ט):

ז **והצירעה לא עברה כו'**. הוא סיום הברייתא בתוספתא סוטה שם. ועי' (סוטה ל"ו):

ח **והיו רועות את בנות ישראל שלבן רך כו'** כצ"ל:

ט **והיכן כו' על ים סוף**. שנאמר שם ותקח מרים כו' ותצאן כל הנשים אחריה. ואפשר גרסי' במצרים ועל ים סוף ובמצרים היינו המילדת ועל ים סוף לא מצאנו רק מרים לבדה:

## פרק ו

א **אלך לי אל הר המור**. אין הרים אלא אבות כדלעיל פ"א פי"ט:

ב **אל גבעת הלבונה**. כמ"ש ביהושע אל גבעת הערלות:

ג **שיכפול לו הקב"ה שכרו**. חסרין כאן דברי רבי לוי ע"ש בב"ר:

## פרק ז

א **מת לוי באו ליתן שררה ליהודה** זה חולק על מה שכתוב בסדר עולם רבה פרק ג' שלוי מת אחרון לכל השבטים ועד מיתתו לא התחיל השעבוד כל זמן שהיה אחד מהשבטים קיים:

ב **זה בועז**. חולק על מאן דאמר אבצן זה בועז:

## פרק ח

א **שמוכפשת באפר**. בראשית רבה ריש פרשה ע"ה עיין שם בהגהותי בס"ד:

ב **להביא אותם דורניות למלך המשיח** כצ"ל. וכן הוא בשוחר טוב מז' פ"ז ע"ש:

ג **ראויה היא ואנא לא ראויה לא כבר כו'**. כלומר ראוי הוא הדבר להיות כן ואם אין הסמך הזה מהמקרא ראיה גמורה ולא כבר עשה כו':

ד **יכלין מטעינן בגלוגדקא** כצ"ל. וכדלקמן פ"ה פ"ד:

ה **בבורתידא**. פי' מו"ע מין כסא מיוחד להוליך בה אדם ממקום למקום:

ו **אמר רבי אחא הבו לה' עמים אין כתיב כאן אלא הבו לה' משפחות עמים הבו לה' כבוד וכו'** כצ"ל. ועי' בשוח"ט שם:

ז **בזכות שאמרו שירה על הים**. שנאמר שם ויאמינו בה' ובמשה עבדו וכ"ה הגי' בילקוט בזכות האמנה של מצרים:

ח **מראש אמנה זה אברהם**. עיין זוהר שמות ג' ושמ"ר פכ"ג:

ט **באותו הנס שבאו לסייע לחזקיה** כצ"ל:

י **יגיע מצרים זה פרעה כו'**. סדר עולם רבה פ' כ"ג:

יא **בכורקומניקא**. כן הוא שם וכצ"ל פי' שלשלאות שעל הידים:

יב **יש בך דינמוס ואתה** כצ"ל. וכן הוא במ"כ וילקוט. ובילקוט המכירי תהלים כ'. ופי' במ"ע בלשון גריקו"ש כח ויכולת:

יג **אלו אמר חזקיהו שירה כו' היה נעשה כו'** (סנהדרין צ"ד):

יג **אלא אמר עתה ידעתי כו'**. פי' ידעתי אני לעצמי ולא פרסמה לרבים ע"י שירה ולגי' המ"כ דל"ג ליה יש לגרוס שנאמר עתה ידעתי ומביא ראיה ממקרא זה שקרא על עצמו הושיעה ה' משיחו:

יד **מה כתיב בתריה ה' הושיעה**. כלומר שאע"פ שקרא עצמו משיחו חזר וצפה ברוה"ק שעדיין לא באה הגאולה והתפלל ה' הושיעה. עי"ל (וכענין שאמרו ביעקב כשראה שמשון יוצא ודן וחשב שהוא משיח וראה שאינו התפלל לישועתך קויתי ה'):

## פרק ט

א **לב אחד היה לכם במצרים ונתתם לי ב' לבבות**. נראה פי' לב אחד. היינו שהיה לבם חלוק שהיה לב יצה"ר סר מאחרי ה' ואח"כ שבו ונתנו ב' לבבות שייחדו לבבם לה' (ושני לבבות אפשר מלבבתני דרש ליה כדאמרי' (בב"ב י"ב) דלשון ולבב משמע שתי לבבות (ועי' ב"ר פמ"ח על וסעדו לבכם) אלא ששם פי' שתי לבבות חלוקות בהסכמן ע"ש):

ב **בשטים ונתתם לי שתי לבבות** ע"י פנחס כדלעיל פ"א פ"י:

## פרק י

א **בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה**. דב"ר סוף פ' ב'. ועיין ילקוט ישעיה ס"א:

ב **כך הפסוק הזה** כל מה שאתה דורש אתה מוצא בו כ"ה בילקוט:

## פרק יא

א **ס"ר נביאים עמדו כו'**. רו"ר פ"א פ"ב איכ"ר פ"ב פ"ב וספ"ד ועי' סע"ר ס"פכ"א:

ב **כל נבואה כו'** צורך לדורות כו'. עיין (מגילה י"ד):

ג **נופת תטופנה כו'**. דרש תטופנה לשון נבואה:

ד **טהורה** (שלא זינתה בבית אביה) וזו עדותי מעידה על דם בתולים ומ"ש יושבת לפ"ז במטתה. ואם פירושו באפריון יתפרש מעידה עלי שאני יושבת באפריון בפרהסיא ואין מי שיגיד ששמע עליה דבר רע. ובילקוט הגי' הראשה פרוע לעיני כל וכדתנן פ"ב דכתובות:

ה **ר"א וריב"ח ורבנן** כצ"ל ומלת בר"ש ט"ס:

ו **כסולת זו שצפה כו'** כדבש שבא מצוף. נראה דשניהם דרשי לשון נופת וכדאמרת מדבש ונופת צופים. ואזלי לטעמיה בירושלמי בסוטה פ"ט הי"ג דפליגי בפי' נופת צופים ר"א דבש הבא מן הצופיה וריב"ח אמר סלת צפה ע"ג נפה:

ז **כדבש וחלב המעורבין כו'**. דרש מדכתיב בתריה דבש וחלב תחת לשונך אז תטופנה שפתותיך כו':

ח **ככלה שערבה כו'**. דרש נופת לשון נינפי כלה (וכ"ה בילקוט ויש שם ט"ס כדאיתא בר"ה כ"ו ופליגי ר"י ור"ל משום דכאן לא כתיב אחותי כלה כדכתיב בכל הענין לכן דרש לה ר"י דלאו ככלה לבעלה קאמר אלא כמו שערבה כלה לשאר בני אדם שאין זה אלא לכבוד בעלה וכמאן דאמר (בכתובות י"ז) מותר להסתכל בפני כלה כל שבעת הימים כדי לחבבה על בעלה (אבל עריבותא על בעלה אין להמשיל כ"א לת"ח עצמו ולא להשומעים:

ט **אין לך משקה סורח ממשקה שתחת הפה**. שכל משקה שכיון שהיא בפיו היא כבר תחת הפה חשובה כסרוחה ומקולקלת אם היה פולטה עי' (ברכות נ'):

י **אם הלכות קהות תחת לשונך דבש וחלב**. הלכות קשות בטעמן כענבים קהות עכ"ז הוא בחכמתו ממתיקו בלשונו להשומעים כדבש וחלב על אחת כמה וכמה הלכות המאוששות בריאות בטעמם לכל:

## פרק יב

א **מיחו על עצמן**. עמ"כ ובילקוט ר"פ בשלח הגי' נתעסקו בעצמן. ולשון מיחו היינו שמיחו על רשות אביהם עליהם בנשואין וכי"ב (בפסחים פ"ג ועירובין פ"ב):

ב **וישב עליהן בפרוזדור**. פי' ישב עליהן בדין בחצר החיצונה לעיני (כל ובויק"ר פי"ט ישב עליה בפרדימוס ג"כ ענינו כהך דהכא):

ג **ראובן הראובני שמעון השמעוני**. ר"ל שקראו מן ראובן הראובני לומר שיצאו יריכם דומין לגדולי המשפחות ראובן ושמעון עצמן וע"ז סותר ר' מרינום דהא דרך לקרוא כן כמו שקורין בריוני סברוני לאיש הבא מעיר ?פאר או סבריי' אלא עיקר הדרשה כדר' הונא בשם ר' אידי כו' מדכתיב ה' בראשו ויו"ד בסופיה:

ד **בזרות ארבעה דברים**. עי' בויק"ר בהגהותי ש"נ בס"ד ע"ש:

ה **לבנימין אלכסנדרי**. שמעתי שצ"ל אלוסנדרי פירושו ימיני כי דרום וימין בלשון רומי אוסטער ואותיות אל נוספות כדרך שימוש לשון הערבי:

ו **היא הכניסה לו י"ג**. פסיקתא דאנכי ותנחומא תרומה סי' ה' (ומה שמביא מאמר זה כאן. אולי יש לכוונו למ"ש בכוונות ברכת ישתבח שבפסוק זה יש י"ג דברים ג"כ ע"ש. ועי' זה"ק תרומה קל"ב):

ז **ואתן נזם על אפך זה נזר הקודש**. נראה שזהו מה שהיו כתוב עליו קודש לה' והיה זה כבין עיניו נגד החוטם. לכן קרי ליה על אפך ומה שנשאר ממנו לסבב מאוזן לאוזן קורא ציץ עגולים על אזניך כדלהלן:

ח **כלים ע"י משה ובשמים ע"י שלמה הה"ד ותתן כו'**. אין הדבר מובן שע"י משה כנסו ישראל הוא שהכניסו להקב"ה למשכן כלים ובשמים. אבל שהכניס הוא לה לא נמצא כדומה שעיקר הגי' צ"ל הכניסה לו כלים ובשמים ע"י משה והוא הכניס לי כלים ובשמים ע"י שלמה והיינו שע"י משה הכניסה לו במשכן כלים ובשמים לשמן המשחה ולקטורת הסמים ונגד זה בימי שלמה הכניס לה בימי שלמה שהביאו לשלמה מלך ישראל מנחה זהב לכלים ובשמים (ואפשר צ"ל כלים ע"י דוד ובשמים ע"י שלמה והיינו כמ"ש (שמואל ב' ח') וישלח תועי וגו' כלי כסף וכלי זהב וכלי נחושת:

ט **בא שלמה** ופי' כפרים עם נרדים עם כלראשי בשמים כצ"ל. וזהו שלא במנין:

י **ואיזה זה הבאר**. שכמו שבמדבר היה מעלה להם כל מיני אילנות כן לע"ל יעשה שיעלה פרדס ומינים:

יא **תנא דבי ר' ישמעאל עדיין ולא נאסר כו'**. כלומר וא"כ שפיר היו יכולים לנסך ממה שהיו תגרי עובדי כוכבים מוכרים להם יין מוכן כבר דחשוב ממשקה ישראל מן המותר לישראל. מיהו באמת ברייתא דר' ישמעאל בעצמה לא לענין נסכים נשנית דהא ר"י ס"ל (בקדושין ל"ז) דלא קרבו נסכים במדבר כלל. והיא שנויה בספרי פרשת בלק בעובדא דבנות מואב ע"ש רק דהמדרש מייתי לה הכא ע"ד רבנן דאמרו ממה שתגרי עובדי כוכבים מוכרים להם:

## פרק יד

א **כרכם כמשמעו**. שגם בימיהם הי' ידוע בשמו זה שגם בלשון רומי נקרא כן (וכמ"ש במוסף ערוך שרוב מיני ראשי בשמים נלקח שמם בלשון רומי ושאר לשונות מן שמותיהם בכתובים בלה"ק):

ב **קנמון היה גדל בא"י כו'**. ב"ר פס"ה וש"נ:

ג **שהוא פוסה באהל**. י"ל על עשנו בקטורת עי"ל פ"ג פ"ה. וי"ל על גידולו ברוחב עליו וענפיו וראשון עיקר:

ד **מתקשטות ומשמחות כו'**. כדכתיב כל בגדותיך מן היכלי שן מני שמחוך:

ה **הה"ד מעין גנים כו'**. וסמיך לעיל מיני' כל ראשי בשמים למדרש סמוכין שמן הבאר היו גדלים ראשי בשמים האלו כגנים עלי מעינות:

### פרק טו

א **מ"ח פעמים באר**. ראיתי כתוב שהן נגד מ"ח נביאים שעמדו לישראל והענין כמ"ש בזוה"ק חיי שרה במדרש הנעלם קכ"ה ששאבו נבואתן מן מ"ח טיפין שמנטפין בעדן (ולכן נקראת נבואה הטפה. שמעתי מהרב המנוח מהור"ר משה מ"מ דשקלאוו דורש לציון תובב"א):

ב **הה"ד באר מים חיים**. אפשר דרש דמעין גן התורה מתקיים במי שיש בו מדות שהתורה נקנית בהו כמנין באר (ור"ת מים חיים הוא מ"ח) שאז ממנו יוצאים מים חייה של תורה:

ג **זה מלחים כו' כמין לחיים**. לקמן פ"ה דרש לה על לחייו כעריגת הבושם ולכן נאמר בה לשון חיים:

## פרשה ה

### פרק א

א **שוכן עד וקדוש שמו** (ישעיה נ"ז) ומביאו לדרוש ישכנו לעד על השכינה בארץ כמד"א שוכן עד:

ב **א"ר אידי בקש דוד כו'**. ויק"ר ספ"ח:

ג **אלא שכוון לאהיבן כו'**. וחסר כאן ועי' הלשון על נכון בבמ"ר:

### פרק ב

א **ולבי ער לגמ"ח**. אף בשעה שאינו יכול לעסוק בד"ת ומצות ולבי ער לעסוק בגמ"ח בשעה שאני עוסק במו"מ:

ב **ולבי ער לק"ש ולתפלה**. שהן ג"כ עבודה במקום קרבנות ועי' (ברכות ט"ו) ובילקוט נ"א והוא מן הפסיקתא דפרשת החודש ע"ש:

ג **לבתי כנסיות ולבתי מדרשות**. שהן מקדש מעט:

ד **ישנה מן הקץ**. ולבי ער לגאולה. פי' קץ הוא של בעתה אף כשאני ישנה שרחוק ממני מ"מ לבי ער לגאולה ע"י אחישנה:

ה **אני ישנה מן הגאולה כו'**. שמ"ר ר"פ ל"ג:

ו **פתחי לי כו' כחודה של מחט כו'**. זוה"ק אמור צ"ה:

ז **הרפו ממעשיכם הרעים**. דרש הרפו מעט על הרף עין כדלקמן. ומיד תדעו כו'. וזהו שמפרש אפילו יום אחד כו':

ח **ר"ל אמר אלו הי' ישראל כו'**. ירושלמי תענית פ"א סוף ה"א:

ט **שנתאחו כו' בב' מצות**. והוא איחוי וחיבור גמור כמשל התופר שתי תפירות חיבור:

י **התאומים הללו אם חושש כו'**. שמ"ר פרשה ב':

## פרק ג

א **מה טיבו של חור זה לגדל כו'**. עי' אדא"ז פכ"ג:

ב **א"ר עזריא אמר הקב"ה גזר כו'**. דב"ר פ"ב:

ג **יודעת הייתי שאבק של אותו מקום כו'**. פי' בבבל השיאום לעבודת כוכבים בימי נבוכדנאצר ע"ל פ"ז פ"ו ולהלן במצרים צ"ל דדרש רחצתי רגלי מטינוף עבודת כוכבים של מצרים איככה אטנפם במדבר שהשיאום ערב רב בעגל:

ד **כעני שמבקש צדקה**. ושולח ידו לפנים דרך חור בדלת:

## פרק ה

א **אני ולא עובדי כוכבים**. אף שגזר ע"י כורש לבנות הבית (וכדלעיל בפסקא הקודמת) מ"מ מי קם לא אני כדמפ"ו כתיב ויקומו כו':

ב **לפתוח לדודי בתשובה**. אפשר ר"ל ז"ש שם לכל העיר האלהים את כו':

ג **דגזר כורש ואמר דעבר פרת כו'**. קה"ר פ"י פי"א:

ד **אר"ל מירושת אבות לא עלה עזרא כו'** כצ"ל:

## פרק ו

א **נתמלא עלי עברה**. זהו דרש מלת עבר לשון עברה וכעס:

## פרק ז

א **אבן שמונה אמות ואבן עשר אמות** (מלכים א' ז') ברם הכא והוא מתבני אבן גלל אבנין דמתגלגלין ד"א מצאוני כו' כצ"ל. וכ"ה בא"א ועי' פ"ק (דר"ה דף ד'):

## פרק ט

א **צח לי בארץ מצרים ואדום כו'** בארץ מצרים וגו' ואדום למצרים שנאמר ועבר ה' לנגוף את מצרים צח לי בים כו'. כ"ה בילקוט וכצ"ל:

ב **הוא אש ומשרתיו אש**. הוא לשון ברייתא דפרקי היכלות:

## פרק יא

א **ארשב"ל תורה שנתן כו' באש שחורה**. דב"ר פ"ג וש"נ ומביאו כאן לדרוש פסוק שחורות כעורב:

## פרק יב

א **רוחצין אותם בשנים** עי' מ"כ ועיקר הפירוש שמוציאין אותה בפיהם ומסדרים יפה עד שנעשית נקיה. ובב"ר פצ"ח דרש לה על ולבן שניים מחלב ואיידי דהתם נקנוי לה הכא נמי בל' בשניים:

ב **ר' פנחס בשם ר' הושעיא רבה ת"פ ביהכ"נ כו'**. ירושלמי ריש פ"ג דמגילה. איכה רבתי פתיחתא י"ב וסי' י"ב:

ג **יוצאה כמין לבנון**. איידי דלעיל פ"ד פי"ב דרש לה על נוזלים מן לבנון נקט כאן ג"כ לשון זה. והיה צריך להזכיר כאן בלשון יוצאת במילואה:

## פרק יג

א **ולעיין באורייתא באסרטין ולא כטעם** כצ"ל. ופי' באסרטון בשוק וברחוב ומפני שהיה חבורות חבורות הרבה (כגי' א"א שהביא המ"כ פ"ב חבורות) הוצרכו לשנות בשוק שלא היה בית מחזיקתם:

ב **לא כטעם כו'**. דרש לה מערוגת הבושם. שדרך מיני בשמים לזורען מעט מעט כמה מינים בערוגה אחת:

## פרק יד

א **חצובים מגלגל חמה**. אפשר יליף האי מעשה אלהים מדכתיב ומעשה ידיו מגיד הרקיע דהיינו רקיע של גלגל חמה כדכתיב בתריה יום ליום וגו' (ועמ"כ מ"ש בשם פר"א והוא שם ריש פרק מ"ו וגרסי' שם אלא מן השמים מעשי ידיו של הקב"ה ור"ל כמ"ש (תהלים ק"ב) ומעשי ידיך שמים):

ב **כיצד היו כתובים**. שמ"ר פרשה מ"ז:

ג **הלב מכאן והכרעים מכאן**. בפירש"י בכאן הלשון המעיים באמצע הגוף. ולגי' הספר אפשר צ"ל הלב והריאה מכאן. בכדי שיהיו ב' מכאן וב' מכאן. ולולי שגם להלן פ"ז פ"ג הגי' כדהכא היה נכון לומר דצ"ל הכבד והטחול מכאן והכליות מכאן והוא בתווך שכן הוא סדר הנחתן:

ד **מן קרייתא חמוני' יתיב** כצ"ל. פי' החמרים ראוהו (לר"א בר"ש) יושב אצל התנור

## פרק טז

א **בן כמה שנים הכיר אברהם כו'**. מביאו כאן לענין שאף למ"ד בן מ"ח הכיר. מ"מ כשהכיר ושב בתשובה זכה למעלתו הגדולה והיא לראיה על ובשוב כו'. ושנחשבו לו כמור ואהלות והמזמור בתהלים הזה כולו נדרש במדרשות על אברהם:

ב **בג' מקומות נתווכח כו'**. ג"ז לראיה על חכו ממתקים שאף בשעת תוכחה ממתיק הדברים בחכו:

ג **והתחילו מבקשין מלפניו**. שאמרו אל יוסף דבר עמנו פן וגו':

ד **שבתותי קדשו אני ה' נאמן לשלם שכר טוב לכם**. ג"ז מביא שחכו ממתקים לשלם שכר טוב עבור עונג שמתענג:

ה **כתיב ואבדיל אתכם וגו'**. בבמ"ר שם מבואר דדריש לה על זה דודי וזה רעי דכתיב כאן ע"ש:

ו **בגגותיהם בתגלחתם** כצ"ל ושבינתיים מיותר:

ז **התחילה בקילוסם כו'**. וכולו מחמדים זה דודי וגו':

## פרשה ו

### פרק א

א **יכולה אני לפרוש כו'** יכול אני לפרוש כו'. בא לדרוש מ"ש אח"כ אני לדודי ודודי לי ועי' בפירש"י שם:

### פרק ב

א **אין מניחין אותו לישן אלא מוליכים כו'**. ז"ש שלהי ברכות תלמידי חכמים אין להם מנוחה כו' שנא' ילכו מחיל אל חיל וכמ"ש בלקוטי הגר"א ז"ל שם ועי' שמ"ר סוף פרשה ב':

ב **עד ועשיתי לך שם כשם הגדולים** כצ"ל. ופי' שיתגדל שמו בתורה שם מחמת שילמוד הרבה ואף שבחייו לא למד כל כך הרבה. אם בחפצו היה ללמוד רק נאנס ולא יכול מחמת שנפטר בקוצר שנים (וכי"ב) וכעובדא דר' בון דמייתי עלה:

### פרק ד

א **הקדשים שבירושלים**. פי' שנאכלין בכל העיר:

ב **כשאת רוצה**. ספרי פ' ואתחנן. ונראה דראוי לגרוס כאן אבל כשאינם רוצין כל מי שהיה רוצה ומבקש טפוסין של פעור היה הולך ומוצאה בירושלים הה"ד (ישעיה י') ופסיליה מירושלים ומשומרון. ולפי גי' הספרים זה על נאוה כירושלים הוא תמוה איך שייך לדרוש גנאי זה על נאוה וכן תמה בא"א (ואולי יש לדחוק שלכן כשירושלים עושה רצונו הוא נאוה מאד שמתקדש ש"ש שמבטלין כל אלילים שנמצאו בה וכענין שאמרו בדב"ר פ"א על יתרו שחזר על כל פתחי עבודות כוכבים לו נאה לומר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל כו'):

ג **לרפאות את הקורס**. באסתר רבה פי' (המפרש) בפנים קליפה העולה מחמת מכה שהיה מפרש קירוס כמו קרום ואין לזה שייך לדרוש לדעת מה יעשה ישראל ע"ז. ובבמ"ר נשא (בנשיא יששכר) גרם הא דלדעת מה יעשה ישראל על עיבורים לדעת באיזה יום יעשו המועדים ואולי לפ"ז גם כאן ובאס"ר האי לדעת מה יעשה ישראל נמשך למעלה אל לעבורים. והא דשהיו יודעים לרפאות הקירוס הוא דרשה אחרת על יודעי בינה לעתים.

ובב"ר פע"ב ליתא להא דלרפאות הקירוס במאמר זה. וכמדומני שכל עקרו הוא גם כן פירוש מאיזו מעתיק לפרש הא דלקורסן שהיו יודעים לרפאות הקירוס (ואולי פירושו חולי הבא לשינוי העתים כלשון קורסין. וכמדומני שצ"ל הנקרס והוא חולי הפודגר"א שנקרא כן בלשון ערבי וכן פי' הר"י ן' חביב בע"י על הא דבירושלמי דפ"ד דברכות כהדין נקרס היה עומד דשלמה ע"ש. והוא חולי שמתחדש בשינוי העתים ואוירים תמיד. וחולי שרפואתו קשה ונעלמת מהרופאים כאשר קראוה בימי קדם בשם חולי כלימת הרפואה):

## פרק ה

א **והיחידים מתענים**. עמ"כ ובאמת פי' יחידים הם ת"ח וכדתנן (בתענית ו') ע"ש ולכן אמר שהן גרמו לפשוט יד בבריאת העולם שבשבילם נברא:

ב **הן גרמו לי לפשוט יד בעולמי**. אפשר ר"ל לברא. וכמו שמצינו לשון זה בפדר"א פרק י"ח פשט יד ימינו ונטה שמים ופשט יד שמאלו ליסוד ארץ וכן בזוה"ק (שמות כ'):

ג **בזכות כל אשר דבר כו'**. ז"ש ברישיה עלית למרום שבית שבי וגו' וכמ"ש (בשבת פ"ח) מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת כו' עושי דברו והדר לשמוע כו':

## פרק ח

א **ארבעים מהם יש להם לשון כו'** וארבעים מהם אין להם לשון כו'. לגי' זו מפרש כן על השמונים פילגשים ומשמע דהששים שקרויים מלכות יש להם כתב ולשון. וקשה מה שמסיים יכול אף ישראל כו' ת"ל כו' ככתבם וכלשונם דאין רבותא בישראל יותר מן הששים גם אין דומה לדר' לוי שמפרש על כל הק"מ שהן ביחוסן אין דומין לישראל. וצריך לגרוס לפי הגי' דהכא גם בדרבי חייא כאן שבעים מהם יש להם לשון כו' ושבעים מהם אין להם לשון כו' ובמ"ר פ"ט (ר"ל ע"ב) הגי' בדר' לוי ששים מהם מכירין אביהם ואין מכירין אבותיהם ונקראו מלכות (ומפני שבאומות הלך אחר הזכר לכן חשיבי מלכות אותן שמכירין אבותיהם אע"פ שאינם מכירים אמותיהם). ושמונים מכירים אמותיהם ואין מכירים אביהם ונקראים פלגשים שהפלגשים חשובות וגי' זו מוכרחת שם שא"א להגיה שם כדהכא שבעים ושבעים דהא תלי להו במלכות ופלגשים וגי' זו נראית הנכונה דשם בבמ"ר מקשה ששים ושמונים הרי ק"מ ולא מצאנו אלא ע' ואת אומר ק"מ אלא כו' וגם כאן שמתחיל המאמר וששים ושמונים הרי ק"מ נראה שלכך נתכוונו להקשות כמו בבמ"ר שם (ועי' ספרי פ' האזינו סוף פסקא שי"א). נראה גם בדר' חייא גרסי' כן ששים מהם יש להם לשון וא"ל כו' ושמונים מהם אין להם לשון כו' (ופי' כתב ולשון עצמיי מיוחד להם מימי קדם. אלא יש להם רק כתב או לשון עצמיי

ושאלו אח"כ להם כתב או לשון מאחרים. ועי' באסתר רבה ספ"ד ובפ"ק דעבודת כוכבים י' ע"א):

## פרק ט

א **שמונים פרשיות שבתורת כהנים**. אין זה פתוחות וסתומות שבספר ויקרא שיש יותר מן תשעים אלא הן ברייתא דת"כ שהיו נחלקים אצלם לפ' פרשיות (ולפנינו הוא נחלק ליותר ממאה ועשרה):

ב **אין קץ לתוספות**. לתוספתות ובריתות שנתוספו ונסדרו אחרי סידור המשנה:

ג **ששים אלו ששים רבוא שיצאו מבן עשרים וכו'**. מכילתא בשלח פרשתא דשירה פ"ט:

ד **זה הסכום סך כולן ביחד כאחד**. ואולי מפני שישראל גוי אחד עובדין לאלוה אחד ונצטוו להיות אוהבין זה לזה לכן ראוי לסומכן ביחד משא"כ עובדי כוכבים שהם נפרדין זה מזה אין ליחדן כאחד כמ"ש בויק"ר פ"ד על לשון נפש:

## פרק י

א **דלמה ר' חייא ורבי שמעון בן חלפתא כו'**. שלהי אסתר רבה וזוה"ק וישלח (ק"ע):

ב **ואח"כ מרטבת והולכת**. עמ"כ. ובשוח"ט הגי' משבחת והולכת ולפי לשון הירושלמי נראה דצ"ל מתרבה והולכת וכן עיקר:

ג **מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון אי מה לבנה כו'** כצ"ל. ומדכתיב בצל כנפיך יחסיון מוכיח שאין קופחת ומזקת האור:

ד **רבי יהושע אומר כדגלים שלמטן כגון דוכסין** כצ"ל:

ה **של חזקיה כו'**. אימה שנאמר (ד"ה ב' ל"ב) וינשא לעיני כל הגוים מאחרי כן כצ"ל:

ו **ואיזה זה זה דורו של מלך המשיח הה"ד ואספתי וגו' למלחמה ויצא חצי העיר בגולה ויתר העם לא יכרת מן העיר ומנין שיש לו כו'** כצ"ל:

ז **מתנדנדים ממסע למסע**. אפשר זה נסמך למקרא (עמוס ט') והניעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ:

ח **ר' יהושע דסכנין אמר אמרה כנסת ישראל כו'**. עיקר הדרשה נאמרה לעיל פרשה ב' פסקא ג' על פסוק הביאני אל בית היין ודגלו עלי כו' ומביאו כאן לפרש כנגדלות כדלעיל:

## פרק יא

א **נגזזת ונחלפת לטובתה כו'**. אפשר לכן נקרא שמו אגוז ע"ש שעומד לגזיזה כדי להחליף להטיבו:

ב **לטובתן הן נגזזין כו'** ומרבי' להן עושר כו'. עי' (גיטין ז'):

ג **בשם ר' לוי אמר הנטיעות הללו** כצ"ל וכ"ה בפסיקתא דיהודה וישראל רבים:

ד **דתנינן ר' שמעון אומר אף בחליקי אגוזים כו'** פאה רפ"ד:

ה **ואגוזים קנטרנין**. מפורש בפסיקתא שם והובא בילקוט שאתה מתקשה לשברו ומקיש עליו באבן לשוברו אעפ"כ אין בו תוחלת:

ו **עשה המלך הושיב בו קוסטריינוס** כצ"ל:

ז **ד' מגורות והסירא באמצע**. אפשר פירושו קוצים והוא הקוץ שבאמצע המחלק האוכל לד' חלקים דאגוז דהכא הוא הגדולים שאנו קורים אגוזי איטלי"א או יון (וועלעשע או גריכישע ניס) וכמ"ש המג"א סי' תקפ"ג סק"ד:

## פרשה ז

### פרק א

א **שמסיימין להשלים בכל יום**. פי' הכהנים בברכתן וכ"ה בב"ר (ואפשר צ"ל שמשימין כלשון המקרא וישם לך שלום) וי"ל מסיימין ל' ציון וחשיבות כמו אדם ודבר המסויים:

ב **היה העולם מתמוגג והולך** כצ"ל:

### פרק ב

א **אלא פעמי רגלים** (סוכה מ"ט):

ב **אלא מה יאיין עקיביך במסאנא**. כלומר שעקבות רגליך עצמן לא נודעו ונראו מרוב צניעותה שלעולם הם מכוסים במנעלים ולא נתייחפו מעולם:

ג **שהיו נועלין בעד כל הצרות**. בתשובת הרשב"ץ ח"א ס"ס ג' הגירסא בעד כל החצרות וכדלהלן ששכח לנעול דלתי ביתו כו' קשור בטבעות דלתותיו כו':

ד **נועלים לפני בחג**. נועלים בעד מלאכתם שבשדה ונמנעים לעשותם ועולים לרגל:

ה **ואני נועל לפניכם בפסח**. שלא ירדו גשמים עוד בשעת הקציר ומלאכה שבשדות ומוריד לכם הטל שהוא סימן ברכה בקציר ויוצאין וקוצרין כו' ומוצאין מלאה ברכות ע"י הטל. וכן נראה פירושו מדברי הפסיקתא שהובא בילקוט ס"פ פינחס והנוסחא משובשת שם ובערוך ערך אפרגייא הביא מן הפסיקתא כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם וכתוב אחד אומר עצרת לה' אלהיך א"ר חמא כו' פתח שבתך ואני שבתי והיינו שבשמיני עצרת החג כתיב בסדר פינחס לכם. ובז' של פסח כתיב בסדר ראה לה' אלהיך. לכן דרש אתם נועלין לפני בחג ואני נועל לפניכם בפסח:

ו **דרכים קשה ויתידות דרכים קשות לפיכך** כצ"ל וכ"ה באות אמת:

ז **מה ראוי לקבוע רופא כו'**. ירושלמי פ"ב דברכות:

ח **הה"ד בריתי היתה אתו החיים והשלום**. למצות מילה שהיא ברית נצרך לברכה שתהיה לחיים ושלום שלא יחלה מחמתה:

ט **א"ר נתן מעשה שבאתי כו'** (שבת דף קל"ד):

## פרק ג

א **שרך אלו סנהדרין כו'**. במ"ר פ"א ושוח"ט מזמור ב' ופסיקתא דשקלים כל המאמר:

ב **אדרא דאזהרותא כו' לזהרא סהרא**. פי' לזוהר ואור והכוונה למושב סנהדרין שמהן תצא אורה ותורה לעולם והן קרויין עיני העדה. ובמ"ע פי' כסא ובית מושב. ובפסיקתא הגי' צווחין לירח סיהרא ודרש שם אגן הסהר כחצי הירח שהוא כחצי גורן עגולה שהיו הסנהדרין יושבין כן:

ג **ערמת של חטאים**. שרוב חייבי כריתות שהעובר עליהן בשוגג מביא חטאות כתובים בת"כ:

ד **כמה מצות ודקדוקים יש כו'** ונותרות יש בתורת כהנים סוגה בשושנים אלו ד"ת שהן רכים כשושנים א"ר לוי בנוהג שבעולם כו' כצ"ל וכ"ה בפסיקתא:

ה **והיא אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי כו'**. עי' תוס' (סנהדרין ל"ז ע"א) ד"ה התורה כו' ובאדר"נ פ"ב:

ו **חטה זו סופגת**. בתרומות פ"י תנן שהשעורים שואבות ולא חטים. צ"ל דשס מיירי לשאוב ריח אין נתונין ע"פ החבית של יין וכי"ב. וכאן פירושו שהקמח של חטים סופג ומקבל בתוכו מים יותר משאר מיני תבואה:

ז **פסולת שלהן נמדדת עמהן**. עי' (ב"ב דף צ"ד):

## פרק ה

א **ונמסו כדונג**. בפדר"א פרק ל"ז דרש לה מדכתיב (תהלים קי"ב) שניו יחרוק ונמס:

ב **עיניך אלו סנהדרין**. ספרי עקב פסקא מ"א ע"ש:

ג **שיוצאת מבית שער**. עמ"כ. ושער נקראים ב"ד וסנהדרין ומלשון מרווחת לרבים משמע דלשון בית שער היינו שלפני הבית שהוא פתח קטן וצר וכשיוצאה ממנו דבר הלכה מרוויח לרבים. ודרש שער בת רבים כאלו כתיב מבית שער לרבים:

ד **רבי טביומי אמר שמלבין כו'**. ויק"ר פ"א:

ה **רי"א מקום הוא שנקרא חדרך כו'**. ספרי ר"פ דברים ע"ש:

ו **עד שיחיה ריפע**. במ"ע פי' שהן הרים גבוהים בצפון הישוב. ובילקוט ישעיה מהפסיקתא מאמר זה שנוי בלשון פלוגתא ח"א עד אוקיינות יקבי המלך ממ"ה הקב"ה. וח"א עד שיחי דיפו יקבי המלך שלמה (שעשה שם שלמה יקבים וברכות מים):

ז **עד כסה"כ ואומרת להקב"ה צר לי המקום גשה לי ואשבה**. כ"ה בילקוט ישעיה רמז תע"ב וכצ"ל:

## פרק ז

א **מה יפית בנטיעה מה יפית בערלה ומה נעמת בנטע רבעי** כצ"ל וכדלעיל פ"א פכ"א וכאן הנוסחא מעורבבת ע"ש וסיום המאמר כאן ומה נעמת לימות המשיח הוא הוספה בטעות לפי ערבוב הנוסחא מאיזה מעתיק:

## פרק ח

א **פליטיכם אותי בגוים אשר נשבו שם אשר נשברתי את לבם הזונה אשר סר מעלי** כצ"ל:

ב **אשר שבו אין כתיב כאן אלא כו'**. עמ"כ. ור"ל דחמ"ו בבבל היו שנשבו לשם בגולה מא"י. אבל מרדכי ואסתר בפרס ומדי לא נשבו לשם מא"י רק אח"כ כשמלכה מדי ופרס עלו מבבל לשם (ונכון יותר לגרוס אשר ישבו שם אין כתיב כאן):

ג **שירה לפניך אני כברוש רענן הוי אומר אני הוא שכפפתי**. כ"ה לעיל ספ"א וכצ"ל:

ד **רבנן ורשב"י כו'**. (מגילה י"ב):

ה **ר' ברכיה בשם ר"ל בב' מקומות פעלו כו'**. איכה רבה פ"ג אות כ':

ו **כ"ג מכל אומה**. ונמצא אף שחנניה מישאל ועזריה לא השתחוו מ"מ עשרים הנשארים השתחוו. וטעם למספר כ"ג לא מצאתי ואולי הוא כחשבון סנהדרי קטנה. ואי הוי גרסינן בה י"ג הוי אמינא בה טעמא שהוא כדי שיהיו שם עשרה מישראל לבד חנניה מישאל ועזריה שיהיה שייך בהם קדוש השם בפרהסיא שאינו אלא בעשרה מישראל כדאיתא (בסנהדרין ע"ד) ע"ש. והמקדש עצמו אינו מן המנין:

ז **ושלשה מכל אומה**. להאי מ"ד א"ש כפשטיה טפי הא דכתיב אכלי קורציהון דכולהו יהודאי הוא:

ח **א"ל הנה הנביא לפניכם**. אבל דניאל לאו נביא כדאיתא ריש (מגילה ג'):

ט **נסגוד ליה או לאו כו' חבי כמעט רגע כו'**. בחידושי הרשב"א והרא"ה והריטב"א (כתובות ל"ג) הביאו ראיה ממדרש זה לדעת ר"ת בתוס' (פסחים נ"ג) דאנדרטא של מלך היה הצלם של נבוכדנאצר ולא עבודת כוכבים. אבל מלשון הרמב"ן בחידושיו בכתובות שם נראה שהוא הבין בדברי המדרש שעבודת כוכבים היה רק שיחזקאל א"ל חבי שהיו יכולין להחבא והמה רצו דוקא לקדש ש"ש כדמפ"ו שעמדו על רגליהם ופזרו עצמן בין האוכלוסים ועמש"ש בס"ד בחידושי (לברכות נ"ז) בזה:

י **א"ל בין מתקיים כו'**. זוהר (תולדות קמ"ב) ועי' בשמ"ר פ"ט שירדו בסימן ובספרי ריש פרשת האזינו סוף הפסקא:

יא **הלכו ופזרו עצמן בין האוכלוסין**. ת"כ סוף פרשת אחרי מות פי"ג שכל האוכלוסין היו שטוחין על פניהם משתחוים והם עומדים כתמרים כמ"ש זאת קומתך דמתה לתמר והיינו נמי דקרי להם להלן בשם עמודים שהיו נראים אז כעמודים בכל ההמון עם רב:

יב **ואית דאמרין חנניה מישאל ועזריה**. שוח"ט מזמור א' וע"ל פ"ח פ"ז:

יג **כמין טלנס**. אפשר צ"ל כמין טנדס שפירושו אהל כך נעשה ראש עליהם מלמעלה כאהל והן בתוכו:

יד **כמין אוקיי**. במ"ע ערך אווקי פי' אווגי בגימ"ל הוא אור מזהיר ולדעתי עיקר הפי' הוא מענין אקי שהביא הערוך מהפסיקתא ופירשו שמפנים דרך לפני המלך וקורין לפניו אוקי פירוש התרחקו. כן כאן היה האש מתרחק ומפנה דרך לפניהם בכל מקום שהיו מהלכים בו:

## פרק ט

א **מן תלת אנבונין כו'**. כ"ה בבמ"ר רפ"ג וכצ"ל:

ב **אימוס שירוף**. עמ"כ. ובמוסף ערוך גרס אמקסירוס ופירושו בל' גריקו"ש חצי שרוף (ובשוח"ט מזמור כ"ב הגי' אמבירוס וט"ס הוא):

ג **פריטין**. במדרש שמואל הגי' אפירטיס והוא בלשון לוטייני"ו אפריטא עבד השופטים:

ד **עילאה סקו ואתו אין כתיב כאן כו'** כצ"ל:

ה **שהם שוברים את הדברים**. עמ"כ וי"ל כמו סוברים פי' מבינים הדברים דאסכלוסטיקא פירושו הלומדים חכמה בבתי הספר (וכ"כ במ"ע ערך אסכולי' ולכן הם מבינים דבר:

ו **מימרם כו'**. שמכתן יצה"ר על זנות. אפשר הוא כמו מיומס שהם לציס שבבתי טרטיאות שמתלבשים בפרצופת כמ"ש בערוך והם היו מדברים דברי ליצנות בטיאטורוס המפתים לזנות בימי נ"נ:

ז **נחשדין**. עמ"כ ואפשר גרסי' נשחדין ומפני שבמלת אמשדרפניא אותיות חשד כסדרן כתבו המעתיקים נחשדין:

ח **והדברי מלכא קשישא איסטרלוגוסי**. לומר שהדברי מלכא אינו מיו אומה בפ"ע שא"כ לא נשרפו רק ג'. אלא הן הזקנים וחוזי כוכבים שהיו לפני המלך (ועמ"כ לעיל ד"ה ונשרפו ד' מלכיות) והדברי כמו הוברי שמים (ישעיה מ"ז) או הוא מענין תחבולות עי' מ"ע ערך דבר ו'. ולכן כשתמה נ"נ וקם בהתבהלה כשראה מהלכין גו נורא כתיב

עני ואמר להדברוהי ולא לשרים אחרים כי הן חוזי הכוכבים וחכמי תחבולות וידעו סבת הצלתם:

ט **קדמי להחויא עמי עבד בגופו** כצ"ל כו':

י **מארבע הרוחות בואי הרוח ואיזה רוח** (כפי' המ"כ דמן ה' דהרוח דרש) א"ר פנחס כצ"ל:

יא **שבת ויום הכפורים היה.** זה שהיה יוה"כ יש לאסמוכיה לפי מ"ש כאן לעיל שמ"ש ביחזקאל (ל"ו) עוד זאת אדרש לבית ישראל נאמר באותו יום על חנניה מישאל ועזריה (ומה שאח"ז כתוב שם נבואה דתחיית המתים כמ"ש כאן דבאותו היום היה) ונאמר שם בתחלת הפרשה כה אמר ה' אלהים ביום טהרו אתכם מכל עונותיכם. דמדריש ביום ההוא יום טהרה וכפרת עונות היה והיינו יום הכפורים שנאמר בו לפני ה' תטהרו. והא דבשבת היה אולי י"ל ממ"ש גבריא אלך כפיתו בסרבליהון פטישהון וכרבלתהון ולבושיהון ואמרו בסנהדרין (צ"ב) על זה שלא ישנה אדם עצמו מן הרבנות ע"ש בפירש"י וכאן דס"ל בשבת היה והיו לבושין בגדי שבת ואע"ג דביוה"כ בלא שבת נמי אמרו בשבת (קט"ז) כבדהו בכסות נקיה. אפשר נקיה לחודיה אמרו וכמ"ש בפדר"א נקיים כמלאכי השרת ולא בגדי שבת ממש):

יב **לצלמא דדורא א"ל.** (דניאל לנ"נ) ואית ליה ממשא כצ"ל. ואפשר שצ"ל לצלמא דרוחא ליה ואית ליה ממשא כו':

יג **נטל ציצו כו'.** זוהר תרומה (קע"ה) ע"ש ובת"ז (תס"ז ק'):

יד **לחיה ולבהמה.** לחיה זה כלב שהוא מין חיה כדתנן פ"ח דכלאים לרבנן. ולבהמה זה חמורים

## פרק י

א **ככומר זה של ענבים כו'.** ירושלמי שקלים פ"ב:

## פרק יא

א **מצפים ומקוים לישועתו כו' כל היום.** זהו שקבעו בתפילת י"ח כי לישועתך קוינו כל יום (כ"ה הנוסחא הנכונה. והאומרים כל היום נראה כמעיד עדות שקר בעצמו) וכמ"ש (בשבת ל"א) ששואלין בעת הדין צפית לישועה:

ב **ומיחדים שמו ב"פ ואומרים כו'.** נראה שזהו ד"א על ועלי תשוקתו ודרש ועלי אני מקבל אהבתי דהיינו יחודו וכמו שקבעו (במטבע קדושה) פעמים באהבה שמע אומרים:

### פרק יב

א **אעפ"כ לשעה**. שקראו בלשון לינה בעלמא לפי שעה ועוד נשכימה לכרמים. ועי' (בעירובין דף כ"א ע"ב):

### פרק יג

א **אם פרחה הגפן זו קריאת שמע**. שמיד שפרחה הגפן אלו ישראל היינו תינוק היודע לדבר (וכלשון פרח בקטן פורח ובאיוב ל' על ימין פרחח) חייב ללמדו ק"ש כדאיתא (בסוכה מ"ב):

ב **פתח הסמדר אלו בהכנ"ס ובית המדרש**. כשהגדילו הקטנים מעט והן כמו סמדר מיד הולכין לבהכנ"ס ובהמ"ד (ושניהם על נשכימה קאי שמיד שמתגדלין וראוין לדבר מחנכין אותם לכך):

ג **תינוקות שיושבים ועוסקים כו'**. זהו כשהגדילו יותר שאז יושבין ועוסקין בתורה כראוי:

### פרק יד

א **כל מגדים כו'** בבעליהן ואין מכירות אדם אחר וכמ"ש בעירובין (כ"א) שאוגדות פתחיהן לבעליהן:

ב **כך בדורות האחרונים ריב"ז כו'** ור"י ור"ע ותלמידיהם עאכ"ו בדורות הראשונים אנשי כנה"ג הלל כו' ור"ג הזקן ועליהם הוא אומר חדשים כו' כצ"ל וכ"ה בויק"ר פ"ב (אלא ששם קורא לכל אלו חדשים ולאבות והנביאים הוא דקרי ישנים):

ג **צפונים במצות**. כד"א בלבי צפנת. אמרתך:

## פרשה ח

### פרק א

א **כיוסף לבנימין**. רמז לדבר שדי אמי מלת שדי עולה בגימטריא יוסף ובנימין:

ב **מבדה לי**. עמ"כ ואפשר צ"ל מבדח בחי"ת לשון שמחה. והוא בלשון בתמיה וכי אין ראוי זה לשמח אותי אבל ענין הדרשה דלא יבואו משמע כגירסת ופי' המ"כ:

### פרק ב

א **כתינוק בן יומו**. שהיו מנוקים מכל חטאים שעברו וכאלו נולדו באותו יום:

ב **ומשנת ר"ע**. בשלהי קה"ר (ע"פ ובטנו הטוחנות) גרס משנת ר"ע תחלה ואח"כ של ר"ח ור"ה וב"ק. ולפ"ז י"ל משנת ר"ע הוא משניות והשאר הן תוספתות (ולגי' דהכא דר"ע לבסוף י"ל כמ"ש (בסנהדרין פ"ו) וכולהו אליבא דר"ע):

ג **במשניות כרקח מעסיס רמונים אלו ההגדות** ד"א מיין הרקח אלו נסכים מעסיס רמונים אלו בגדי כה"ג כו' כצ"ל:

## פרק ה

א **שהיא מתרת פרקי תורה כו'**. כ"ה גירסת הא"א ופי' מתרת כל הספקות שיש בפרקי תורה ומלכות ואולי לפ"ז נכון לגרוס פקקי תורה (והוא כלשון מתרפקת מתרפקקית) כלומר קשרים כמו פקקי חוליות ועתידין להתפשט שלא יהיה שום קשר ופקק:

ב **דרש פלטיון כו'** תחת ההר אמר הקב"ה אם אתם מקבלין כו' והורג אתכם ד"א תחת התפוח וגו' זה סיני כו' שנאמר נעשה ונשמע שמה חבלתך כצ"ל: ודרש פלטינן תחת ההר סיני שהוא דומה לתפוח (וכ"ה בתרגום) עוררתיך לקבל תורתי (ושמה חבלתך אמך י"ל נדרש לענין זה שרצה לחבלם אם לא היו מקבלים):

ג **חבלה בשעה שאמרו כו'**. ונשמע שאז כאלו נולדו בו ביום כדלעיל (ואפשר האי חבלה הוא לפ"ז לשון חבל ונחלה שנעשו אז חבל ה' ומנת גורלו):

ד **וחובלו נתמשכנו**. אפשר היינו ג' אלפים שחובלו ונהרגו אז. אבל לשון המאמר מתפרש יותר נכון על הזיין שנטל מהם וכ"מ מדברי המ"כ:

ה **ומקלפו שנאמר כי פרוע הוא** כצ"ל. וע"ז אמר ר"י אבדו עצה כו' ותפרעו כו' לדרוש כי פרוע. א"ר יוחנן כו'. ותושיה אר"ש בן חלפתא כתיב ובחורב הקצפתם את ה' עלובה כו' חופתה ר"י דסכנין בש"ר לוי אמר הקב"ה באתי לברך כצ"ל כו':

ו **אר"י אבדו עצה כו'**. לשון המקרא בשירת האזינו כי אובד עצות המה נקט דדרש ליה בספרי שם כן ע"ש:

## פרק ו

א **שימני כחותם על לבך**. אמר ר' מאיר כצ"ל. ודרש כמו שחתמת והסכמת בלבך (וכחותם על זרועך דרש בשעה שהביא על זרועו חתם התורה מימינו אש דת למו):

ב **דאמר רבי יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי כו'**. שמ"ר פרשה נ"א וש"נ:

ג **שמניתיך ספקלטור קוזמיקטור** כצ"ל. ופי' שר הטבחים על כל העולם:

ד **ד"א שימני כחותם על לבך אמר ר' ברכיה זו ק"ש** כצ"ל:

ה **שהגשמים סימן טרחות כו'**. בויק"ר ס"פ ל"ה הגי' טירדות הן לעולם והוא לשון המקרא דלף טורד:

ו **מי שבורו מלא מים**. בספרי האזינו פקסא הלשון בורו וגתו מלא יין. ולגי' דהכא כמדומה שצ"ל שבדו מלא זיתים:

ז **שא"א לאדם לשכוח כפות ידיו**. כד"א אם אשכחך כו' תשכח ימיני.

ח **קנאה שמקנא לה וא"ל אל תדברי כו'**. נראה מפרש מפני שהאהבה עזה לכן קשה הקנאה כשחושדה שבוגדה בו (וכן י"ל בכל הני דרשי קמייתא דהכא הקב"ה וישראל) ועי' זוהר ויחי (רמ"ה) ומצורע (נ"ד):

ט **לא האש מכלה למים ולא המים** כצ"ל:

## פרק ז

א **בדבר אחד מן התורה אין מתכפר בידם**. אם לשון מתכפר דוקא יש לפרשו במה שבטלוהו מישראל וכדלהלן בדמיו של ר"ע וחביריו:

## פרק ח

א **לע"ל כל שרי כו'**. שוח"ט מזמור ט"ז ועי' ריש רות רבה וזוהר יתרו (פ'):

ב **בא יוה"כ ומכפר**. אפשר רוצה לדרוש ביום שידובר בה על יוה"כ (שידובר בה ווידוי פה לפני ה' ומתרצה להם כד"א קחו עמכם דברים ושובו אל ה'):

ג **מאחה הקרע הקטנה עד שהוא קטן** כצ"ל כמ"ש בס"ד בהגהותי לב"ר עיין שם:

## פרק ט

א **הגדולה שומרון וגו'** ואחותך הקטנה ממך היושבת מימינך סדום ובנותיה כצ"ל:

ב **ביום שגוזר עליה ב"ד של מעלה שתשרף** כמו סדום וכמ"ש ותגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה וגו'. (ואפשר דרש ביום שידובר בה לשון מכת דבר. וגם דרש נעשה בקמץ שנעשה כבר עליו גז"ד בב"ד של מעלה):

ג **ונצילם**. שלא ידונו ח"ו כסדום וכדכתיב ביחזקאל שם אח"ז וזכרתי אני את בריתי אותך וגו':

ד **שהלכה ליעשות רגל רדופים כו'** (פסחים פ"ז):

ה **חנניה מישאל ועזריה מעשיהם כחומה נבנה כו'** כצ"ל:

ו **ביום שנגזר די עבר פרת כו'**. אלו עלו ישראל כו' שהיה להם לעלות חומה קודם שנגזרה גזרה זו ומפני שלא עלו חומה גרם החטא שנגזרה עליהם גזרה זו:

ז **בבליא דחרבן אבהתיא ביהמ"ק בההוא ענתה** כצ"ל:

ח **מה צורה זו כו' מקומה ניכר כך אע"פ כו' ג"פ בשנה**. צריך ליישב פי' הך דרשה לכאן. דלא יתקיים ביהמ"ק מפני שלא עלו כחומה רק ישאר אחר חורבן כצורה שעל לוח ארז המטושטשת דהיינו שעולין לרגל ג"פ אחר חורבן. אלא שזהו שבח ישראל שעושין כן. ואין מכוונין כ"כ לפרשו על נצור עליו לוח ארז שהוא נדרש בכל דרשי דלעיל שהקב"ה יעשה להם כן שלא יהיה כ"א לשעה וכדלעיל. ולפמ"ש ז"ל בסמוך בס"ד דמימריה דר' אייבו דעתיד לעשות כו' קאי על הא דנצור לוח ארז כמדומה דהאי אע"פ שחרב ביהמ"ק

לא בטלו ישראל פעמי רגלים. אין מקומו כאן אלא ראוי לגרסו לעיל אחר הא דסוף שחוזרה לביתה לשלום שע"ז מביא הא דלא בטלו ישראל פעמי רגלים והיינו שרדופין לבית אביהם לחזור לשם:

ט **אני חומה א"ר אייבו כו'** סניגור בין אוה"ע. הדבר ברור שט"ס הוא כאן וצ"ל כדאיתא (ביומא ט') על מקרא זה דאם דלת היא נצור עליה לוח ארז שעכשיו שעליתם כדלתות (ולא עליתם חומה נמשלתם כארז) מאי ארז ססמגור מאי ססמגור בת קול והוא סיום הדרשה דאם חומה היא אם עלו ישראל כחומה (ומ"ש כאן לעיל דרשה דאם דלת היא שאע"פ שחרב ביהמ"ק לא בטלו פעמי רגלים אין מקומו כאן כמ"ש בסמוך בס"ד) סיפי דאם דלת היא ולשון בין אוה"ע משמע דלאחר חורבן מיירי ובאמת אף בזמן שהיה בית שני קיים לא היו משתמשין עוד ברוה"ק אלא בב"ק (ועובדא דהלל ושמואל הקנון דמייתי בזמן בית שני היה) וכן איתא בהדיא בפסיקתא דרני ושמחי אני חומה אם עולין ישראל כולם תשרה שכינה ואם לאו לא ישתמשו אלא בב"ק (וכאן שכתבו בין אומות העולם כמדומני שט"ס הוא שהיה כתוב ביומא והוא ציון שציין על הא דסניגור כדאיתא ביומא וטעו אח"כ לכתוב באו"ה במקום ביומא):

י **תנא משמתו כו'**. תוספתא סוטה פי"ג כל הברייתא ע"ש:

יא **אלא שאין איקונין עושה כו'**. וזה משל ג"כ על ימי בית שני שלא שרתה שכינה רק היו משתמשין בב"ק:

יב **רי"א כו' לב רגז כיון שגלו רוגז נותן כו'** רש"א שמה לב רגז כו' נתרפו כצ"ל. והכי ס"ל (בנדרים כ"ב) **דלב רגז** בבבל דוקא וכיון שבאים לא"י וגבולה בטל:

יג **אם ראית ספסלין כו'**. איכה רבה פ"א אות א' עמש"ש בס"ד:

## פרק י

א **ומצא בו אלף צדיקים**. כדלקמן החרש והמסגר אלף:

ב **ד"א כרם זו א"י שנאמר ואביא כו'** כצ"ל וכ"ה באות אמת:

ג **מה בבל עבדא הכא כו'**. פירשתי בס"ד בב"ר ס"פ פ"ה בהגהותי (בהשמטות שידפסו אי"ה):

ד **החרש אלף והמסגר אלף כו'**. ירושלמי סנהדרין פ"ק:

ה **ד"א כרם זו סנהדרין כו'** שהמו אחריו כבעל (פי' המו באהבה אחרי הקב"ה כאשה אחר בעלה וכל' מהומה לביתה (בנדה ה'):

ו **ולפיכך כו' המוני מלאכים הה"ד מלכי כו'** כצ"ל. ואין מסיים לדרשה זו כאן לדרוש סיפיה דנתן הכרם לנוטרים איש יביא בפריו אלף כסף. ואפשר ידרש נתן הכרם לנוטרים

למלאכי השרת שישמרום כד"א כי מלאכיו יצוה לך לשמרך איש יביא בפריו אלף כסף של כל אחד ואחד (מהצדיקים) מוסרין לו כפי מעשיו אלף מלאכים כד"א יפול מצדך אלף וכמ"ש בתנחומא ר"פ ויצא ועי' לעיל בבמ"ר פי"ב:

ז **ר"י בש"ר איניא מלאכי כו'**. קה"ר פ"ט פ"ט:

ח **ידודון מדדין בהם פטקין** כצ"ל ופי' משליכים פתקין בכתב לקטרג לפני המקום על ישראל (ועי' באס"ר פ"א על פסוק בימים ההם ובמשנת דר"א שם). ועי' שוח"ט מזמור חי"ת שם הלשון מדיינין במקום מדדין:

ט **עשאן מרוצין המ"ד למה זה כו'**. עמ"כ וי"ל דדרש כפל ידודון ידודון שכ"כ היו זריזין לרוץ לפני ישראל עד שהיה רצין אחד להעביר את חבירו וכההיא דאחימעץ דשמואל דכתיב שם שהיה רץ והעביר את הכושי. ומצינו כענין הזה במלאכים דכתיב (זכריה ב') והנה המלאך הדובר בי יוצא ומלאך אחר יוצא לקראתו ויאמר אליו רוץ וגו' ואפשר ראוי לגרוס מקרא זה כאן:

י **נותנה לו והוא מחלקה שלל לתחתונים** כצ"ל ועי' בפסיקתא דעשר תעשר:

יא **סרקאריס**. עמ"כ נראה שהיה גורס סדקאריס בדלי"ת. ולגי' שלנו פירושו עושה מלאכה בסריקת צמר או משי עי' ערוך ערך סרק הראשון והשלישי:

יב **שבחך וכבודך הוא שתהא בתך כו'** כצ"ל:

יג **א"ל מלאכי השרת להקב"ה כו'** שתהיה תורה בשמים כו'. במ"ר פי"ב (קפי' א') ושוח"ט שם:

יד **קודם על ארץ ואח"כ על העמים**. עי' מ"כ ובבמ"ר שם ובפסיקתא הלשון שיחק עליהם הקב"ה ר"ל במה שפייסן תחלה וא"ל אני דר בעליונים כו'. ולא א"ל כן אלא לפייסן שלא יקטרגו:

## פרק יא

א **א"ל אותו רשע כו'** ונתמעטו כאן ונעשו מאתים. דרש ומאתים לנוטרים את פריו. לפי דברי הנוטרים שמסר כרמו להן שהוא נ"נ (כדלעיל נתן הכרם לנוטרים זה נ"נ) שקטרג עליהם לפני המקום שנתמעטו על מאתים. אמר נ"נ זה הקב"ה האלף שהיה לך שלמה מלך שהשלום שלו נעשו רק מאתים:

ב **ונתרבו כאן ונעשו מאתים אלף**. אפשר הא מדריש מקרא דלקמיה נתן את הכרם לנוטרים איש יביא בפריו אלף כסף (ואין כסף אלא צדיקים כדלעיל) והיינו כל איש מהמאתים שאמר נ"נ יביא בפריו (שיעמיד תלמידים ובנים צדיקים) עוד אלף ויתרבו על מאתים אלף וגם בהאי קרא דהכא. י"ל גם כן דלנוטרים את פריו מדריש הכי. דלנוטרים

הוא נ"נ כמש"ל (שנמשך על ומאתים) ואת פריו הוא תשובת ה' שהלא למאתים אלו יש לכל אחד את פריו האמור למעלה איש יביא בפריו אלף כו' וא"כ הן מאתים אלף:

ג **נפתלי וכו' בצער**. שהיו מחזרים ממקום למקום ללמוד תורה וכמ"ש נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר שהיו משלחים ברגליהם ללמוד תורה ליתן אמרי שפר:

ד **יששכר כו'** שלא בצער. שהיו חכמים ולמדים במקומם (ואדרבה הלכו אליהם ללמוד). וכמ"ש וירא מנוחה כי טוב כו' ויט שכמו לסבול וכתיב יששכר באהליך באהלי ביתו:

## פרק יב

א **קצרקטין שלו**. פי' במ"ע ע' קסרקטין בלשון ליטיינ"ו חיל וצבא:

ב **לשמוע מה הימנון הן אומרים** כצ"ל ופי' זמר ושיר:

ג **תנו דעתכם שלא תשנא כו'**. זה נדרש ג"כ על לשון חברים שיהיו כלם חברים זה לזה באהבה ומקשיבים זה לקול זה לעשות כל אחד רצון חבירו באהבה:

ד **ותחרות ומצות** (פי' מחלוקת) ופליגת דברים כצ"ל וכ"ה בפרק השלום:

ה **בקול אחד**. מזה סמך לדעת הרדב"ז בתשובה ח"ג סי' תמ"ו שיקראו הצבור ק"ש ביחד מלה במלה. ולפ"ד הגאונים (עי' תשובת הגאונים שבס"ס נהרות דמשק (סי' שד"ם) שאומרים ק"ש בלחש. צ"ל שכאן מדבר על פסוק ראשון שלד"ה אומרים ביחד בקול רם כמ"ש בהגהה בא"ח ס"ס ס"א:

ו **בדעה ובטעם אחד**. אפשר מזה קצת סמך למ"ש בכוונת לקבל מ"ע דואהבת לרעך כמוך קודם ק"ש שאז הם חברים מקשיבים באהבה זה לזה ואז הוא שמכוונין בדעה אחת כולם חברים כמלאכים כדבסמוך:

## פרק יג

א **או לעופר**. דרש כמו לאפר כלומר אפר עולת כליל מעולת אילים לזה ידמה תפלתנו:

ב **כקרבן גדיים ואילים**. עמ"כ. ודרש אילים כמו אילי צאן ולכן הוסיף גדיים להורות על קריאת אילים כמו אילי צאן:

ג **שני חברים כו'** ונחבשים זה לזה בהלכה כו'. (שבת ס"ג):

ד **שהוא מזכירה להם**. אפשר הכוונה אם ישכחוה הקב"ה מזכירה להם. ואולי יכוין לזה מ"ש (בברכות ו') תרי מכתבן מילייהו בספר הזכרונות. שלכן דבריהם נזכרים להם למטה ג"כ (וי"ל כענין זה מ"ש (שם ל"א) שמתוך כך זוכרהו כלומר על ידי עסקם בדבר הלכה בשנים יזכור חבירו ההלכה ולא ישכחנה):

ה **בעריות שמזכירין באותה שעה**. עי' (מגלה י"ב):

ו **חושב הקב"ה אפילו לעולם**. נראה דצ"ל אפליון וכיו"ב (בירושלמי פרק הרואה לענין זועות) אפיליון לעולמו להחריבו ומאמר ההוא בשמ"ר ס"פ כ"נו ובמקום אפיליון כתוב שם מקנא ע"ש מזה מובן שאפיליון הוא ענין קנאה והסכם לקנאות בכעס (וכן יתפרש גם מאמר הילמדנו שהביא הערוך ערך אפיליון השני (שהוא הוא מאמר הירושלמי ושמ"ר הנ"ל בזועות) ולא כפי' מ"ע שם שאינו ענין אל המאמר כלל):

ז **בשעה שישן עינו כו'**. זוהר (שמות י"ד):

ח קח לך **בשמים ראש ר' חוניה על הדא דר' יצחק** כצ"ל והשאר מיותר כ"ה באות אמת. ובדוחק י"ל הגירסא דכצ"ל בשמים ראש ראשי עמים נושאים זהב ובשמים ר"ח על הדא דר"י כו'. ופי' דר' יצחק מפרש הרי בשמים הרי לשון מושלים ומלכים על ארצות עמים שבהם גדלים הבשמים החשובים כארצות שבא שכתוב (ישעיה ס') משבא יביאו זהב ולבונה ישאו וכתיב במלכת שבא שהביאה לשלמה מלכים א' י' זהב ובשמים:

ט **אין הקב"ה פורע כו' מלמעלה**. מכילתא בשלח פ"ב דשירה:

י **א"ר תנחומא לאסור כו'**. דב"ר סוף פרשה א' וש"נ:

יא **בד' דברים נמשלה כו'**. שוח"ט מזמור ח':